

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI**

BERGAMA HALILARININ KÜLTÜREL COĞRAFYASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Selim GÜNEŞ

Balıkesir, 2019

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI**

BERGAMA HALILARININ KÜLTÜREL COĞRAFYASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Selim GÜNEŞ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Abdullah KÖSE

Balıkesir, 2019

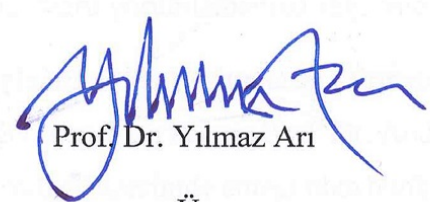
T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Coğrafya Anabilim Dalı'nda 201612515008 numaralı Selim GÜNEŞ' in hazırladığı "Bergama Halılarının Kültürel Coğrafyası" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 28.05.2019 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/~~OY ÇOKLUĞU~~ ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Abdullah Köse

Başkan (Danışman)

Prof. Dr. Yılmaz Arı

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Alper Uzun

Üye

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

27/06/2019

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ
Müdür

ÖN SÖZ

El sanatları oluşup geliştiği toplumun aynası niteliğindedir. Bu sanat eserlerini ortaya çıkaran insanlar yaşantılarıyla belli değerler edinirler ve edindikleri değerleri sanatlarına yansıtırlar. Bu yansımayı doğru okumak o sanatın ortaya çıktığı kültürel ve doğal ortam konusunda çeşitli bilgilere ulaşmamızı sağlar. El sanatları arasında yer alan ve bir halk sanatı ürünü olma özelliği taşıyan Bergama halıları da bu açıdan yorumlanması gereken maddi kültür öğelerindedir. Bu nedenle bu araştırmada Bergama halıları insan-çevre-kültür-mekan ilişkileri bağlamında kültürel coğrafya bakış açısıyla incelenmiştir. Mevcut literatürde Bergama halılarına bu açıdan yaklaşılmadığı fark edilerek araştırmada bu konu üzerine yoğunlaşmıştır. Kültürel coğrafya Bergama halılarına geniş ve bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşma imkanı sağlamıştır. Kültürel coğrafya bakış açısı ülkemizde hızla gelişen ve güncel literatürü takip eden bir yapıya kavuşmaya başlamıştır. Bu bakış açısı çeşitli kültürel öğelere uygulanmış ve birçok eser ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalar ülkemizdeki kültürel değerlerimize daha korumacı ve sürdürülebilir bir gözle bakmamıza yardımcı olacak, insan-çevre ilişkilerini daha doğru yorumlamamızı sağlayacaktır.

Bu çalışmanın tamamlanmasında yardımlarını esirgemeyen, fikir ve önerileriyle bana yol gösteren saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Abdullah Köse'ye, bugünlere gelmemde bana katkı sağlayan ve üzerimde emeği olan bütün hocalarıma sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışma sürecimde sabır ve anlayışla arkamda duran, maddi ve manevi anlamda hiçbir desteği esirgemeyen sevgili eşim Büşra Güneş'e ve sevgili geniş aileme teşekkür ederim.

Selim GÜNEŞ

ÖZET

BERGAMA HALILARININ KÜLTÜREL COĞRAFYASI

GÜNEŞ, Selim

Yüksek Lisans, Coğrafya Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdullah Köse

2019, 76 Sayfa

Bu araştırma Bergama halılarının kültürel kökenlerini, dokuma alanlarını, kültürel unsurlardan etkilenme biçimlerini, halı dokumanın peyzaja yansımalarını ve doğayla etkileşimini kültürel coğrafya bakış açısıyla incelemeyi amaçlar. Geleneksel el dokuma halıları hammaddesi doğal çevreden sağlanan ve dokuyanların geçmiş yaşantılarından, ekonomik faaliyetinden, duygularından, inançlarından ve varlığını sürdürdüğü yerdeki her unsurdan etkilenecek şekilde şekillenen bir kültürel değerdir. Bergama halılarını konu alan çalışmalarda kültürel ve doğal unsurların halılarla ilişkisi bütüncül bir bakış açısıyla incelenmemiştir. Bu eksikliğin giderilmesi bakımından bu çalışmada kültürel coğrafya bakış açısı Bergama halılarına, kültür bölgesi, kültürel yayılma, kültürel etkileşim, kültürel ekoloji ve kültürel peyzaj alt başlıkları kullanılarak uygulanmıştır. Bergama halıları haritada nasıl bir mekânsal dağılışı gösterir? Bergama halılarının tarihi gelişimi ve yayılışı nasıl gelişmiştir? Bergama halıları kültürün hangi unsurlarıyla etkileşime girerek şekillenmiştir? Bergama halıları doğal ortam-insan etkileşiminden nasıl izler taşımaktadır? Bergama halılarının peyzajdaki izleri nelerdir? Araştırma amacı çerçevesinde sorulan bu soruları cevaplamak için öncelikle müzelerde ve kataloglarda bulunan Bergama halıları hakkında bilgiler derlenmiştir. Ardından 2018 yılının Eylül ayında 4 günlük saha çalışması yapılmıştır. Etnografya modeliyle toplanan veriler betimsel analiz, açıklama, örnekleme ve doküman incelemesi yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda görülmüştür ki Bergama halıları bugünkü konumuna yeniden yerleşme yayılmasıyla gelmiş, her ilmeğinde kültür ocağı olan Orta Asya'dan izleri taşımış, çeşitli kültürel ve doğal unsurlarla etkileşime girerek şekillenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halı, Bergama Halıları, Maddi Kültür, Halk Kültürü, Halk Sanatı, Kültürel Coğrafya

ABSTRACT

CULTURAL GEOGRAPHY OF BERGAMA CARPETS

GÜNEŞ, Selim

Master Thesis, Department of Geography

Adviser: Prof. Dr. Abdullah Köse

2019, 76 Pages

This research aims to examine the cultural origins of Bergama carpets, their weaving areas, their interactions with cultural elements, their reflections on the landscape and their interactions with nature from a cultural geography point of view. The raw materials of traditional hand-woven carpets are supplied from the natural environment, and these carpets are cultural values shaped by interaction with past experiences, economic activities, emotions, beliefs and every element in the place. In the studies on Bergama carpets, the relationship of cultural and natural elements with carpets has not been examined from a holistic perspective. In order to overcome this deficiency, cultural geography perspective was applied to Bergama carpets using these subheadings: culture region, cultural diffusion, cultural integration, cultural ecology and cultural landscape. What is the spatial distribution of Bergama carpets? How have the historical development and diffusion of the Bergama carpets evolved? What types of cultural interactions shaped the Bergama carpets? How do Bergama carpets reflect natural environment-human interaction? What are the traces of Bergama carpets in the landscape? In order to answer these questions in the framework of the purpose of the research, firstly information about the Bergama carpets in museums and catalogs was compiled. Then, in September 2018, a 4-day field study was conducted. The data collected with the ethnography model were evaluated with descriptive analysis, explanation, sampling and document analysis methods. As a result, it has been seen that Bergama carpets have come to present position with relocation diffusion and have carried traces from Central Asia. It has been shaped by interacting with various cultural and natural elements.

Key Words: Carpet, Bergama Carpets, Material Culture, Folk Culture, Folk Art, Cultural Geography

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
ÇİZELGELER LİSTESİ	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
1. GİRİŞ	1
1.1. Problem.....	4
1.2. Amaç.....	5
1.3. Önem	6
1.4. Varsayımlar	6
1.5. Sınırlılıklar.....	7
1.6. Tanımlar.....	7
2. İLGİLİ ALANYAZIN.....	9
2.1. Kuramsal Çerçeve.....	9
2.2. İlgili Araştırmalar	15
2.2.1. Konu ile İlgili Araştırmalar	15
2.2.2. Saha ile İlgili Araştırmalar	18
3. YÖNTEM.....	21
3.1. Araştırma Modeli	21
3.1.1. Bilgi Toplama Kaynakları	21
3.1.2. Bilgilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi	22
4. BULGULAR VE YORUMLAR.....	23
4.1. Bergama Halılarının Kültür Bölgesi.....	23
4.2. Bergama Halılarının Kültürel Yayılması.....	28
4.3. Bergama Halıları ve Kültürel Etkileşim	32
4.4. Bergama Halılarının Kültürel Ekolojisi.....	39

4.5. Bergama Halıları ve Kültürel Peyzaj.....	42
5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER.....	48
5.1. Sonuçlar.....	48
5.2. Öneriler.....	49
KAYNAKÇA.....	51

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge 1. Halılarda Kullanılan İplerin Renkleri ve Elde Edildiği Bitkiler	40
--	----

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. V. Pazırık Kurganında Bulunan Pazırık Halısı.....	2
Şekil 2. Bergama İlçesinin Lokasyon Haritası.....	23
Şekil 3. Bergama Halılarının Kültür Bölgesi ve Alt Yörelere.....	24
Şekil 4. Kozak Yöresinde Dokunmuş Bir Halı Örneği.....	25
Şekil 5. Bergama Yağcıbedir Yöresi Halılarından “Kız Bergama”.....	26
Şekil 6. Yunt Dağı Yöresine Ait Hayat Ağacı Motifli Bir Namazlık Halısı.....	27
Şekil 7. Pazırık Halısı’nda Atlı İnsanlar ve Ren Geyikleri.....	29
Şekil 8. XVIII. Yüzyıla Ait Zemini Karelere Bölünmüş İki Bergama Halısı Örneği...30	
Şekil 9. XIX. Yüzyıla Ait Bir Bergama Halısında Elibelinde Motifi.....	31
Şekil 10. İran Kültürü Etkisinin Görüldüğü XVI. Yüzyıla Ait Bir Bergama Halısı...32	
Şekil 11. İslami Değerleri Yansıtan Kâbe ve Minare Motifli Bir XVI. Yüzyıl Bergama Halısı.....	33
Şekil 12. İslam Etkisiyle Şekillenmiş Bir XIX. Yüzyıl Mihraplı Namazlık Bergama Halısında Lale ve Gül Motifleri.....	33
Şekil 13. Sekiz Köşeli Yıldızın Sık Kullanıldığı Bir XVIII. Yüzyıl Bergama Halısı...34	
Şekil 14. Seccade Şeklinde Bir Halı Üzerine Dokunmuş İslamiyet Öncesi Türk Kültürüne Ait Hayat Ağacı Motifli Bir XIX. Yüzyıl Bergama Halısı.....	34
Şekil 15. Koçboynuzu Motifli XIX. Yüzyıl Bergama Halısı.....	35
Şekil 16. Muska Motifinin Kullanıldığı XIX. Yüzyıl Bergama Halısı.....	35
Şekil 17. Çok Katlı Gök Tasviri Bulunan Bir XVIII. Yüzyıl Bergama Halısı.....	36
Şekil 18. Ejderha ve Anka Kuşu Motifli XIX. Yüzyıl Bergama Halısı.....	36
Şekil 19. Bergama Yağcıbedir Halısındaki Toplumsal Olayları Yansıtan Motifler....37	
Şekil 20. Türk El Dokuması Halılar Kataloğu’na (2006) Göre XIX. Yüzyıl Öncesi Bergama Halılarının Ebat Dağılımı.....	38
Şekil 21. Türk El Dokuması Halılar Kataloğu’na (2006) Göre XIX. Yüzyıl ve Sonrası Bergama Halılarının Ebat Dağılımı.....	38
Şekil 22. Doğal Unsurların Bergama Halılarına Yansıması.....	41
Şekil 23. Bergama Karaveliler Köyünde Kurulan Dokuma Atölyesindeki Kadınlarla Yapılan Grup Görüşmesi.....	43
Şekil 24. Bergama Şehrinde Halıların Satışının Yapıldığı Bir Ticarethane.....	43
Şekil 25. El Dokuma Halıların Satıldığı Yerlerin Görünümü.....	44
Şekil 26. Bergama Şehrinde Dokuma Faaliyetinin Sürdürüldüğü Bir Mekan.....	45
Şekil 27. Bergama Selçuklu Minaresinin Sekiz Köşeli Yıldız Motifine Benzer Korkulukları.....	46
Şekil 28. Tarihi Bergama Evlerinin Elibelinde, Koçboynuzu ve Bitkisel Geometrik Motifli Kapı Süslemeleri.....	46
Şekil 29. Seccade (Namazlık) Tipi Bergama Halılarının Motiflerine Benzeyen Bergama Ulu Camii Mihrap Süslemeleri Ortak Kültürel Mirası Yansıtır.....	47

KISALTMALAR LİSTESİ

DOBAG : Doğal Boya Araştırma ve Geliştirme Projesi

km. : Kilometre

m. : Metre

M.Ö. : Milattan Önce

m² : Metre Kare

T.C. : Türkiye Cumhuriyeti

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

UNESCO: United Nations Educational Scientific and Cultural Organization

WHC : World Heritage Convention

1. GİRİŞ

Halının geçmişi, güncel bulgular ışığında, yaklaşık olarak günümüzden 2500 yıl öncesine dayanmaktadır (Aslanapa, 2005; Yılmaz, B. 2017; The State Hermitage Museum, 2018). Rus arkeolog Rudenko tarafından 1947-49 yılları arasında Sibiryâ'da Altay Dağları eteklerinde V. Pazırık kurganında (oda mezarında) bulunan ve Pazırık halısı (Şekil 1.) olarak isimlendirilen halı dünyanın en erken tarihli düğümlü dokumasıdır (Deniz, 2000). Pazırık halısı kurganın içine su dolup buzullaşması sonucunda günümüze kadar ulaşmıştır. Kurganın içinde halı ile birlikte koşum takımlarının ve ağaç üzerine Göktürk yazısı ile yazılmış Türkçe kelimelerin bulunması ve halının Türk düğüm tekniği (Gördes Düğümü) ile dokunmuş olması halının Hun Türkleri ile bağlantısına işaret etmektedir (Deniz, 2000). Kurganda bulunan bu halı olağanüstü inceliği, yüksek kalitesi ve zengin motif çeşitliliği ile dokunduğu dönemin öncesinde de bu bölgede yaşayan kültürde halı dokuma faaliyetinin var olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Tarih boyunca Türk kültürünün yayıldığı ve etkileşim kurduğu alanlarda varlığını sürdüren halının gelişimi ve yayılışı da bu doğrultuda gerçekleşmiştir. İlk olarak Orta Asya'da Türk kültürüyle etkileşimi güçlü olan Abbasi Devleti zamanında başkent Samerra, Türklerin yaşadığı bir merkez haline gelerek halı İslam dünyasına tanıtılmıştır (Deniz, 2000; Aslanapa, 2005). Daha sonra kurulan Büyük Selçuklu Devleti ile halının batıya doğru yayılışı hız kazanmıştır. Suriye, İran, Irak, Anadolu gibi çok geniş bir coğrafyaya yayılan Büyük Selçuklular mimari alanda çok büyük eserler vermişlerdir ve bunlar günümüze ulaşabilmiştir. Fakat Büyük Selçuklu devrinden günümüze halı ve benzeri eşyalar ulaşmamıştır. Bunun nedeni olarak "Moğolların, Türk ülkelerini fethettikleri dönemlerde, mimariye göre daha dayanıksız olan halı, minyatür ve tekstil ürünlerini yağmalaması" görülmüştür (Deniz, 2005). Türklerin batıya göçleri devam ederken 1071 yılında Anadolu'ya girip fetih hareketlerine başlamalarıyla halı sanatı gelişimini Anadolu'da sürdürmüştür.

Büyük Selçuklu devrinin kapanmasının ardından Anadolu Selçuklu devri Anadolu'da halı sanatının devam etmesinde ön plana çıkmıştır. 1271-1272 yılları arasında Anadolu'da bulunan Marco Polo seyahatnamesinde dünyanın en güzel halılarının Anadolu'da dokunduğunu anlatmıştır (Görgünay, 1977). Bu dönemde Konya halıları dikkat çekicidir. Nitekim saray için halı dokunmaya ilk defa Konya'da başlanmıştır (Özhan, 1969). Ünlü gezgin İbn-i Batuta da seyahatnamesinde Konya,

Şekil 1. V. Pazırık Kurganında Bulunan Pazırık Halısı

Kaynak: The State Hermitage Museum, 2018

Aksaray çevresinde dokunup Fustat'a (Eski Kahire) ihraç edilen halılardan övgüyle bahsetmiştir (Görgünay, 1977). 1308 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının ardından Beylikler devri başlamıştır. Bu dönemde Anadolu'da kurulan Beylikler'de de halı dokuma geleneği devam etmiştir. Dönemin halıları sanat tarihçileri tarafından önceleri Rönesans ressamlarının resimlerine bakılarak tanınmış, daha sonra asıllarına ulaşıncaya bulgular netleşmiştir. Beylikler devri halıları Hayvan Figürlü Anadolu Halıları ve Anadolu Türk Halıları gibi isimlerle de tanınmaktadır. Beyliklerin birçoğunda geleneksel olarak dokunan halılara bu dönemde geçmişten gelen desen özelliklerine ek olarak, yeni hayvan figürleri eklenmiştir.

Beylikler devri halıları varlığını sürdürürken, bir yandan da Osmanlı devri Anadolu-Türk halıları şekillenmeye başlamıştır. Beylikler devrinde Osmanlı ve

Karamanoğlu Beyliği sınırlarını hızla genişleten beylikler olmuşlardır ve öne çıkan bu iki beyliğin diğer sanatlarda olduğu gibi halı dokuma sanatı içinde de Selçuklu geleneğini devam ettirdiği bilinmektedir (Deniz, 2005). Osmanlı devrinde Anadolu’da dokuma merkezleri olarak Bergama (İzmir), Gördes (Manisa), Milas (Muğla), Konya, Karaman, Uşak, Denizli, Kula (Manisa), Kırşehir, Isparta, Kayseri, Kars, Erzurum, Antalya, Çanakkale, Sivas, Aksaray, Balıkesir, Hereke (Kocaeli) çevreleri ön plana çıkmıştır (Aslanapa, 2005). Halı sanatı, diğer sanat dallarında olduğu gibi Osmanlı Devleti sınırları içinde özellikle XVI. yüzyılda büyük bir gelişim göstermiştir. XIX. ve XX. yüzyıla gelindiğinde halı sanatında geleneksel dokuma biçimleri terkedilip daha çok iç ve dış ticaret odaklı üretim merkezleri kurulmuştur. XIX. yüzyılın ilk yarısında Sultan Abdülmecit döneminde Hereke (Kocaeli) Dokuma Fabrikası kurulmuştur ve burada XX. yüzyılın başlarında halı dokunmaya başlamıştır (Küçükerman, 1987). Batıda büyük bir ün kazanan Hereke halıları Anadolu’dan Avrupa’ya doğru olan halı ticaretinin hızlanmasında etkili olmuştur. Yine bu yüzyıllarda batılı özel şirketler Anadolu’da sipariş üzerine halı dokutturmaya adına şirketler açmış ve geleneksel olarak doğal malzemelerle dokunan halılarda sentetik malzemeler kullanmaya başlamışlardır. Bu dönemde geleneksel motifler de tahrip olmuş özgün motiflerin yerine birbirinin kopyası olan, anlamsız ve karmaşık motifler kullanılmıştır (Deniz, 2000). Osmanlı devrinin sonu ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında halı sadece evlerde geleneksel olarak dokunmaya devam etmiş, seri üretimler azalmıştır. 1929 Ekonomik Krizi, II. Dünya Savaşı ve diğer küresel/ bölgesel karışıklıklar halı ticaretini de olumsuz etkilemiştir (Görgünay, 1977).

Halılar, bugün çoğunlukla mekanların zeminine serilen dekoratif bir malzemeler olmasına karşın geçmişte bu kısıtlı özelliğinden daha fazlasını ifade etmekteydi. Dokuyucusunun taşıdığı değerleri, iç dünyasındaki duyguları, dış dünyada gördüğü doğal varlıkları çeşitli şekillerde anlamlandırarak halıya yansıtması geleneksel el dokuma halılarının bugünkü işlevinin çok ötesine taşımaktadır. Modern halı doğal olmayan (sentetik) hammadde ve boyalarla, modern sanayi teknikleriyle üretilmektedir. Araştırma konusu bu şekilde üretilen halı çeşidini kapsamamaktadır. Araştırmaya konu olan halılar, Türk kültürüyle dünyaya yayılmış, kökenlerini yaklaşık 2500 yıl öncesinden alan, bugün hala varlığını zor da olsa sürdürmeye çalışan, dokuyucusu tarafından doğal ve kültürel özelliklerin tümüyle yönlendirilen geleneksel Bergama halılarıdır.

1.1.Problem

Kültür, Latince Colere kelimesinden türeyen ve Fransızcadan dilimize geçen bir kelime olup, “tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü” veya “bir topluma özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü” olarak tanımlanır (Türk Dil Kurumu, 2011). Fakat kültürü tek bir tanım altında toplamak oldukça zordur. Güvenç (2003), kültürün yüzlerce tanımının olmasına dikkat çekerek, kültürü yeryüzünde tarih çağları boyunca var olmuş toplumların doğayla ilişkilerinde gösterdikleri başarıların birikimli bileşkesi şeklinde tanımlamanın mümkün olduğunu belirtmiştir. Fakat buna rağmen hiçbir tanımın kültürü doğrudan karşılamadığı da açıktır. Bununla birlikte antropoloji biliminde yaygın olarak bir toplumun üyesi olan insanoğlunun öğrendiği gelenek, sanat ve bilgi gibi beceri ve alışkanlıkların tümü olduğunu vurgulayan tanımı kullanılmaktadır (Güvenç, 2003). Kültürü bazı sosyologlar “belirli bir toplumun üyeleri tarafından paylaşılan ve birbirine aktarılan bilgi, tavır ve davranış kalıplarının hepsinin toplamı” olarak görürken, bazıları ise “çevrenin insan tarafından meydana getirilen kısmı” olduğunu belirtmektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2010).

Antropoloji, sosyoloji, edebiyat, tarih, etnoloji gibi birçok bilim ve sanat dalında farklı tanımlanan kültür, en yaygın şekliyle “bir grup insanın ortak yaşam tarzı” olarak bilinir (Tümertekin ve Özgüç, 2010). Meriç’e göre (2018) kültürü “... kelimelerle belirtmeğe kalkıştınız mı, elinizle havayı tutmuş gibi olursunuz. Bakarsınız ki her yerde hava var ama avuçlarınız bomboş”. Hal böyleyken hem birçok bilim dalında hem de birçok dilde farklı anlamlar kazanması nedeniyle, kültürü tanımlamak yerine, kültür tanımlarının çoğunda yer alan ortak ifadelerden yola çıkarak kavramın sınırlarını anlamak daha doğru olacaktır. Bu açıdan bakıldığında kültür tanımlarında; bir grup insana ait olması, nesilden nesile geçen bir birikim olması, doğa ve insan arasındaki etkileşimden (veya mücadeleden) doğup insanın doğa üzerindeki hakimiyetinin göstergesi haline gelmesi, insanlar arası etkileşimle yayılması, maddi ve maddi olmayan boyutta insanlar arasında varlığını sürdürmesi öne çıkan ortak ifadeler arasında yer alır ve bunlar kavramı kabaca sınırlandırabilir.

Kültürün coğrafya bilimi için önemini ise insan-çevre ve kültür-mekân ilişkilerini vurgulayan kısımları ilgilendirmektedir. Coğrafya biliminde bu ilişkilerin

incelenmesi kültürel coğrafyanın alanına girmektedir. Kültürel coğrafya, insanların içinde yaşadıkları doğal çevreden çok, insanın kendi üretimi olan kültür üzerinde yoğunlaşır (Tümertekin ve Özgüç, 2010). Bu yoğunlaşma coğrafyanın kültürü; konutlardan inançlara, dilden davranış şekillerine, geleneksel/modern sanatlardan yazılı ve sözlü edebiyata kadar tüm unsurlarıyla araştırması anlamına gelir.

Kültürel coğrafyanın doğuşu 1920'lerde, Amerika Birleşik Devletleri'nde, Carl Ortwin Sauer öncülüğünde olmuştur (Arı, 2005). Coğrafyanın insan-çevre geleneği içerisinde 1920'lere kadar hakim olan çevresel determinizm yaklaşımına karşı bir görüş olarak kültürel coğrafya ortaya çıkmıştır (Pattison 1963/2003). İnsan-çevre etkileşiminde etkinin tek yönlü (sadece fiziki çevreden insana-kültüre) olduğu kanaati içerisindeki çevresel determinizmi eleştiren kültürel coğrafya, etkileşimin karşılıklı olduğunu hatta kültürün bazı durumlarda fiziki çevre üzerinde ciddi bir değiştirici olduğunu söylemektedir (Kayserili ve Altaş, 2010).

Kültürel coğrafya kültürün hem maddi hem de maddi olmayan öğelerini kapsayan bir alandır. Geleneksel Bergama halıları da maddi kültür öğelerindedir ve kültürel coğrafyanın kapsamı içerisine girer. Bu yönden bakıldığında araştırmanın problemi, Bergama halılarının şekillenmesinde kültürün ve doğal ortamın etkisinin belirlenmesidir.

1.2. Amaç

Araştırma, Bergama halılarının kültürel kökenlerini, dokuma alanlarını, diğer kültürel unsurlardan etkilenme biçimlerini, halı dokumanın peyzaja yansımalarını ve doğayla etkileşimini kültürel coğrafya bakış açısıyla incelemeyi amaçlar. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Bergama halılarının coğrafi sınırları nerelerdir ve haritada nasıl bir mekânsal örgütlenme gösterir?
2. Bergama halılarının tarihi gelişimi ve yayılışı nasıl gelişmiştir?
3. Bergama halıları kültürün hangi unsurlarıyla etkileşime girerek şekillenmiştir?
4. Bergama halıları doğal ortam-insan etkileşiminden nasıl izler taşımaktadır?
5. Bergama halılarının peyzajdaki izleri nelerdir?

1.3. Önem

Geleneksel el dokuma halıları hammaddesi doğal çevreden sağlanan ve dokuyanların geçmiş yaşantılarından, ekonomik faaliyetinden, duygularından, inançlarından ve varlığını sürdürdüğü yerdeki her şeyden etkilenerek şekillenen bir kültürel değerdir. Kültürel değerler geçmişle gelecek arasında bağ kuran, tarih bilinci oluşturan, kuşaklararası etkileşimi sağlayan değerlerdir ve bu değerlerin ortadan kalkması insanlar arası etkileşimi zayıflatarak, kimlik bunalımı ya da yere ait olmama gibi sorunları ortaya çıkarmaktadır (Kiper, 2004). Belirli bir yer adıyla anılması ve içerisinde bulundurduğu kültürel ve doğal özelliklerin etkileşimini yansıtması bakımından halı, coğrafi bir önem taşımaktadır. Yok olmaya yüz tutmuş bir kültürel değer olan Bergama halıları da tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişimler sonucu dokuma faaliyetinin doğduğu, yayıldığı, yerleştiği ve devam ettiği yerdeki özelliklerle ya da yerin adıyla anılır olmuştur. Bergama halılarının bu coğrafi önemini ise en kapsamlı şekilde kültürel coğrafya bakış açısı ile açıklamak mümkündür. Bergama halıları ile ilgili yapılan çalışmalar halıyı genellikle teknik açıdan inceleyip bu özellikleri ortaya koyan, tasvire dayalı çalışmalardır. Kültürel coğrafya Bergama çevresinde halıyı etkileyen ve halının etkilediği bütün unsurları ortaya koyma imkânı tanımaktadır.

1.4. Varsayımlar

Geleneksel el dokuma halısı, bir toplum için önemli olan olayları, değerli görülen davranışları, yaşam biçimine etkisi olduğu düşünülen inançları, doğadan elde edilip güç, üstünlük, bereket gibi anlamlara bürünerek sembolleşen varlıkları desenlere dönüştürerek ölümsüzleştiren bir maddi kültür ögesidir. Araştırmaya konu olan Bergama halıları da bu özelliklere sahip olup kendi özel kültürel ve doğal ortamında şekillenen halılardır. Bergama halıları Orta Asya Türk kültüründen gelen gelenek-göreneklerle ve yaşam tarzıyla, mevcut konumunda var olan kültürlerle ve toplumsal olaylarla, insanların geçim kaynağı olan ekonomik faaliyetlerle, dini inançlarla ve varlığını sürdürdüğü yerin doğal ortamıyla etkileşim kurarak şekillenmiştir. Tüm bunlarla beraber dokunduğu yerde yerleşmenin genel görünümüne de izlerini bırakmıştır.

1.5. Sınırlılıklar

Bergama çevresinde geleneksel el dokuma halılarının dokunmasının çeşitli sebeplerle bırakılması ve dokumaya devam edilen yerleşmelerin azlığı başta gelen sınırlılıklar arasında yer alır. Geleneksel yaşam tarzı ile halk kültürünün gün geçtikçe değişime uğraması ve geleneksel el sanatlarını sürdüren kişilerin sayılarının azalması, araştırma konusu olan Bergama halılarında da bir sorun olarak kendini göstermiştir. Ayrıca Bergama çevresinde günümüzde halı dokuyanların halının desenlerinin anlamları ve hikayeleri, hammaddenin temini, iplik üretimi gibi konularda eski dokuyucular kadar detaylı bilgiye sahip olmaması bilgi toplama açısından kısıtlılığa sebep olmuştur. Bunlarla birlikte literatürde Bergama halıları ile ilgili çalışmaların azlığı, Türkiye’de coğrafya literatüründe kültürel coğrafya bakış açısının yeni gelişmesi de diğer sınırlayıcı faktörler olmuştur.

1.6. Tanımlar

Halı: Yüzeyi çeşitli desenlerle süslü, yere yaymak, mobilya üzerine sermek veya duvarlara süs olarak asmak için kullanılan, -genellikle- yün ya da çeşitli ipliklerden yapılmış, kısa tüylü, düğümlü, çeşitli büyüklükteki örtülere verilen addır (Aslanapa, 2005).

Maddi Kültür: İnsanoğlunun duygu ve düşüncelerini maddede yoğunlaştırıp; onları sanatsal olarak ifade etmesidir (Sarıtaş, 2007). Maddi kültürün içine fiziksel olarak binalar, işlevsel yapılar, hatta kültürün el sanatları bakımından gelenekleri girer; maddi kültür yaşam tarzını yansıtır ve mekânın örgütlenmesini bile etkileyebilir (Tümertekin ve Özgüç, 2010).

Kültürel Coğrafya: Kültürel özelliklerdeki mekânsal farklılıkların ya da benzerliklerin tasvir edilmesi, yorumlanması ve kültürün mekânsal işleyişinin incelenmesidir (Tümertekin ve Özgüç, 2010).

Halk Kültürü: Güçlü bir aile veya klan yapısına sahip, belirgin törenleri olan, kırsal, birbirine bağlı, muhafazakâr, gelenek ve soy bakımından türdeş, büyük ölçüde kendi kendine yeten gruptur (Domosh, Neumann, Price ve Jordan-Bhyckov, 2009).

Halk Sanatı: İkili bir kültürel yapı gösteren Tarım Çağı uygarlıklarında, bir tarafta yönetici kesimin üst seviye olduğu varsayılan sanatı varken, diğer tarafta ondan fazla etkilenmeden varlığını sürdüren halkın oluşturduğu sanat bulunmaktadır. Buna halk sanatı denir. Halk sanatı halı, kilim, kumaş ve günlük kullanım eşyası gibi ürünlerde kendini göstermiştir. Çok yavaş bir gelişim gösteren ve Sanayi Çağı'na kadar sanat olarak görülmeyen halk sanatı günümüzde sanayinin etkisiyle ortadan kalkmaktadır (Sözen ve Tanyeli, 2017).

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

İnsanla onun doğal çevresi arasındaki ilişkileri inceleyen coğrafyacıların bakış açıları, coğrafyanın ortaya çıkışından bugüne, zamanla değişime uğramıştır. Başlarda doğal çevrenin belirleyiciliği üzerinde yoğunlaşılırken, sonraları (özellikle sanayi devrimi sonrası) teknik imkanların ilerlemesi, insanlığın bilgi birikiminin ve doğal ortamlardaki insan tahribinin artmasıyla farklı görüşler ortaya çıkmıştır (Arı ve Köse, 2005). Tümertekin ve Özgüç'e (2010) göre coğrafi düşünce içerisinde insan-çevre etkileşimini konu alan çalışmalara bakıldığında tarihsel süreçte şu temel görüşlerin hâkim olduğu görülmektedir: Çevresel determinizm, posibilizm, probabilizm, çevresel algı ve yeryüzünü değiştirici olarak insan.

Bu görüşlerden ilki olan *çevresel determinizm*, fiziki çevrenin kültürü şekillendiren hakim güç olduğunu ileri sürer (Domosh, Neumann, Price ve Jordan-Bhyckov, 2009). Bu görüş insan faaliyetlerinin ve başarılarının fiziki çevre tarafından kontrol edildiğini savunan bir görüştür (Tümertekin ve Özgüç, 2010). Doğal çevrenin insan hayatı üzerinde, karakter oluşumundan yaşam tarzına kadar bütün faaliyetlerinde, esas belirleyici unsur olduğunu varsayan çevresel determinizm, insan hayatını ve faaliyetlerini etkileyen diğer unsurları yok sayar (Kayserili, 2011). Özellikle XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başında insan ile çevre arasındaki ilişkinin yorumlanmasında ön plana çıkan iki görüşten birisi çevresel determinizmdir (Özgüç ve Tümertekin, 2017). Aslında teknolojinin gelişmediği, insanın doğa üzerinde değiştirici etkilerinin görülmeye başlanmadığı eski çağlardan beri insan-çevre etkileşimini açıklamada çevrenin insanı etkilediği yönünde bir görüş hep vardı ve bunu milattan önce V. yüzyılda eserler vermiş olan Hipokrat'a kadar dayandırmak mümkündü (Arı, 2018). Hatta Romalı Polibius ve Polio; El İdrisi, İbni Haldun gibi düşünürlerde de bu görüşün izlerine rastlanır (Güvenç, 2003). Fakat çevresel determinizm, daha çok XIX. yüzyılın sonuna doğru Darwin'in canlılar ve onların doğal çevreleri üzerine yaptığı çalışmalardaki bulgularını ortaya koymasıyla etkisini göstermeye başlanmıştır. Avrupa ve ABD başta olmak üzere tüm dünyada etkili olan, insanın da diğer canlılar gibi doğal çevrenin denetiminde olduğu fikri coğrafya bilimini de etkilemiştir (Tümertekin ve Özgüç, 2010). Başta Friedrich Ratzel, Ellen

Churchil Semple, Ellsworth Huntington ve William Morris Davis gibi coğrafyacılar tarafından kabul gören ve desteklenerek büyüyen çevresel determinizm, 1920’li yıllara gelindiğinde sıkı bir şekilde eleştirilmeye başlanmıştı (Kaya, 2014a).

Kelime anlamı “olasıcılık” olan *possibilizm*, çevresel determinizm gibi insan faaliyetlerini sadece doğal çevrenin belirlediğini vurgulamak yerine, insan davranışlarında kültürel mirasın da etkili olduğunu savunur. Kültürlerin her biri kendi doğal çevresiyle birbirinden farklı etkileşimler kurar (Domosh, Neumann, Price ve Jordan-Bhyckov, 2009). Possibilizm, doğal çevrenin insan üzerinde etkisi olduğunu kabul eder ancak belirleyici tek unsur olmadığına, doğanın insana çeşitli fırsatlar sunduğuna ve insanın seçiminin ortak yaşam tarzından etkilendiğine dikkat çeker (Özgüç ve Tümertekin, 2017). Doğal çevre insanın faaliyetlerini yürüttüğü “eylem sahası”dır (Özgen, 2010). İnsan faaliyetlerini doğal çevre faktörleri ve kültürel faktörler etkileyebilir; iklimin sıcaklık, yağış, rüzgâr gibi elemanları doğal çevre faktörleri olarak insan faaliyetlerini kısıtlayıcı rol üstlenebilirken; “*siyasal sistemler, diğer toplumlarla olan ilişkiler, teknoloji, inanç sistemleri, sosyal ve ekonomik kurumlar da insan faaliyetlerini*” ve insanların çevreleriyle ilişkilerini *temelden etkiler* (Arı, 2017). On dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde çevresel determinizme karşı ilk sistematik çıkışlar coğrafyacı Paul Vidal de la Blache, Harlan Barrows ve Carl Ortwin Sauer tarafından yapılmıştır (Arı, 2017). Paul Vidal de la Blache’ın bölgesel coğrafya karakterindeki çalışmalarında insana ve faaliyetlerine yer vermesiyle teorik temelleri atılan bu görüşe sonraları Lucien Febvre tarafından *possibilizm* adı verilmiştir (Tümertekin ve Özgüç, 2010). Blache’ın ardından *possibilizme* katkı sağlayan Harlan Barrows, İnsan Ekolojisi Olarak Coğrafya (1923/1985) adlı makalesinde coğrafyanın insan odaklı bir bilim olması gerektiğini ve coğrafya biliminde ekoloji kavramı çerçevesinde insanın doğal çevreye uyarlanması (veya adaptasyonu) ile ilgilenilmesi gerektiğini savunmuştur. Barrows’tan sonra kültürel coğrafyanın kurucusu olarak kabul gören Carl Ortwin Sauer, coğrafyada insanın rolünün daha büyük olduğunu Peyzajın Morfolojisi (1925) adını verdiği kitabında farklı bir kavramla açıklamıştır. Sauer da insanı coğrafyanın merkezine koymuştur fakat Barrows’tan farklı olarak ekoloji kavramını değil peyzaj kavramını odağa almıştır. Sauer’e (1925/2018) göre “*coğrafyanın görevi, bütün anlamını ve renklerini yakalamak için değişik kara parçalarında peyzaj olgularını eleştirel bir sistem çerçevesinde ele almaktır*. Bununla birlikte doğal çevrenin en son ve en önemli şekillendiricisi olarak gördüğü insanın,

doğal çevreyi *kullandığını*, çoğu zaman *değiştirdiğini* hatta bazı durumlarda *yok ettiğini* vurgulayarak, coğrafyacıların insanın değiştirerek ortaya çıkardığı bu kültürel peyzajla ilgilenmeleri gerektiğine dikkat çekmiştir (Sauer, 1925/2018). Sauer'un fikirleri çalışmalarını yaptığı üniversitenin adıyla anılan bir akıma dönüşerek zamanla Berkeley Okulu veya kendi adıyla Sauer Ekolü adını almıştır (Arı, 2018). 1920'li yılların ardından posibilizm oldukça hızlı bir şekilde geliştirilmiş ve günümüze kadar gelmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar sıklıkla siyasi liderlerin ve siyasi coğrafyacıların kullandığı bir görüş olan *probabilizm*, esas olarak 1930'lu ve 1940'lı yıllarda coğrafyayı etkileyen bir görüş olmuştur (Tümertekin ve Özgüç, 2010). Probabilizme göre doğal çevre insan faaliyetlerinin çoğunu belirler fakat insan grupları kendi kültürlerinin teknolojik imkanlarıyla çevrenin baskısından kurtulabilir. Bununla birlikte bir alanın hem doğal hem de kültürel özelliklerini bilen birisi bu alanının nasıl kullanılacağını analiz edebilir, kullanım şeklinin coğrafi dağılışını açıklayabilir ve geleceği hakkında tahmin yürütebilir (Özgüç ve Tümertekin, 2017). Probabilizm, insan ile doğanın karşılıklı etkileştiğini, baskın tarafın olmadığını savunur (Özgen, 2010). Bu nedenle çevresel determinizm ve posibilizm arasında bir uzlaşma gibi görülen bu görüş, ilk kez Jean Brunhes tarafından 1913'te dile getirilmiş, sadece II. Dünya Savaşı'na kadar kullanılmış sonraları etkisini kaybederek kullanımdan kalkmıştır (Özgüç ve Tümertekin, 2017).

1950'lere gelindiğinde coğrafyada "Sayısal Devrim"ın etkileri görülmeye başlanmıştır (Kaya, 2014a). Bu süreçte coğrafya yasalar koyan teorileri deneyen bir bilim olarak görülerek mantıksal pozitivistimden yoğun bir biçimde etkilenen bir yapıya bürünmüştür (Özgüç ve Tümertekin, 2017). 1970'lere yaklaşılırken daha yorumlamacı bir yapıya doğru geçiş yaşanmıştır. *Çevresel algı* ile ilgili çalışmalar bu dönemde coğrafyada ortaya çıkmıştır (Arı ve Köse, 2005). Her birey veya kültürel grubun zihninde kendi yaşantılarıyla şekillenen bir fiziki çevre imajı vardır ve bu imajları açıklamak için bu görüş kullanılır (Domosh, Neumann, Price ve Jordan-Bhyckov, 2009). Possibilizm insanın faaliyetlerinin kültür ışığında doğal çevredeki imkanlardan yaptığı seçimlerle ilgili olduğunu savunurken; çevresel algı görüşü yapılan seçimin doğanın gerçek yapısından çok insanların çevrelerini idrak etme biçimlerine dayandığını iddia eder (Arı, 2017). Çevresel algı tanım olarak insanların duyuları

aracılığıyla dışarıdan uyarıcı olarak dünya hakkında bilgi sahibi olmasıdır (Tümertekin ve Özgüç, 2010). Algılama olayı kişinin kendi dünya görüşünden ve kültüründen etkilenir. Bu nedenle çevresel algı görüşü için kişisel mekândan çok, kişinin dünya görüşü üzerindeki kültür etkisi önemlidir. Gerçek dünya insanlara çok sayıda doğrudan bilgi sunar; insanların bunların içinden yaptığı seçim ve anlamlandırma süreci kültüre bağlıdır (Tümertekin ve Özgüç, 2010). Öyle ki çevresel algıya göre, aynı veya benzer doğal ortamlarda yaşayan farklı insan grupları, “*kendi kültürlerinin özel rehberliklerinde çevreyi farklı algılar ve çevrenin sunduğu olanaklar içerisinde kendi kültürlerinin yol göstericiliğinde*” faaliyetlerini gerçekleştirirler (Köse, 2005). Çevresel algılama görüşü, doğal afetlerin insanlar tarafından algılanma biçimleri ve çevrenin planlanması üzerinde yapılan çalışmalara yoğunlaşarak günümüzde hala varlığını sürdürmektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2010).

Yeryüzünde insan faaliyetlerinin son 50 yılda benzeri görülmemiş bir biçimde artmasıyla çevresel algı görüşü önceki görüşleri geride bırakmasına rağmen; devasa projeler ve kültürel yapılar ortaya koyması insanın yeryüzünü değiştirici bir unsur olarak algılanmasına sebep olmuştur (Arı, 2017). *Yeryüzünü değiştirici olarak insan görüşü çevresel determinizmin tam tersidir; yeryüzü insanı değil, insan yeryüzünü şekillendirmiştir.* Binlerce yıl önce ünlü düşünür Plato yaşadığı dönemde Atina yakınlarında hızlanan erozyondan ve çoraklaşarak verimsizleşen tarım arazilerinden bahsederek insan faaliyetlerinin çevre sorunlarına ve yeryüzünde ciddi değişikliklere yol açtığı mesajını vermiştir (Domosh, Neumann, Price ve Jordan-Bhyckov, 2009). Özellikle 1970 sonrasında çevre sorunlarının, küresel iklim değişikliği, biyoçeşitliliğin azalması, ekosistemlerin tahribi gibi boyutlarıyla daha hissedilir dereceye gelmesi bu görüşü güçlendirmiştir.

Araştırmanın bakış açısını oluşturan kültürel coğrafya, çevresel determinizme karşı olan görüşlerle gelişme gösteren bir alandır. Kültürel coğrafya ilk olarak doğduğu ekolün etkisiyle peyzaj çalışmaları üzerinde yoğunlaşmıştır. Sonraları çeşitli küçük kültürel gruplar üzerinde maddi kültür öğelerini konu alan çalışmalar kültürlerin tarihini, yayılışını, diğer kültürel gruplarla ve kendi içlerindeki diğer kültürel unsurlarla etkileşimini, kültür gruplarının doğayla etkileşimlerini inceleyen bir şekil almıştır. Yaklaşık son 50 yılda ise kültürel coğrafya daha çok kültürün maddi olmayan

öğelerine yönelmiş ve anlam, sembolizm, kimlik, yer duygusu, yersizlik gibi kavramları incelemeye başlamıştır (Arı, 2005).

Bu araştırma, kültürel coğrafyayı beş ana başlık altında inceleyen bakış açısıyla konuyu ele almıştır. Bu beş ana başlık şunlardır: *1. Kültür Bölgesi*, *2. Kültürel Yayılma*, *3. Kültürel Etkileşim*, *4. Kültürel Ekoloji* ve *5. Kültürel Peyzaj* (Domosh, Neumann, Price ve Jordan-Bhyckov, 2009).

1. Kültür Bölgesi: Yeryüzünde kültürlerin dağılışı düzeninin, yerlerin birbirlerine göre benzer ve farklı yönlerinin, yerler arasındaki etkileşimin, kültür gruplarının bulunduğu yeri algılamasının ve yerle kendilerini özdeşleştirme biçimlerinin incelenmesini kapsar (Domosh, Neumann, Price ve Jordan-Bhyckov, 2009). Bu ana başlıkta haritanın çok önemli bir yeri vardır. Amaca uygun bir haritanın çizilmesi, kültür bölgesinin sınırlarının belirlenmesi ve kültürel unsurun açıklanması için gereklidir (Kayserili ve Altaş, 2010). Ayrıca üç tip kültür bölgesi vardır: Şekilsel, işlevsel ve vernaküler kültür bölgesi.

Şekilsel kültür bölgesi, ortak bir ya da daha çok kültür unsuruna sahip insanların yerleştikleri alandır. Bu tip bölgeler coğrafyacıların amaçları doğrultusunda oluşturdukları bölgelerdir. Şekilsel kültür bölgelerinde iki farklı kültür unsuru aynı dağılışa sahip olamaz, kültürel unsur merkezden çevreye doğru azalma gösterir ve unsurların sınırları belirlenirken geçiş alanları kullanılır (Domosh, Neumann, Price ve Jordan-Bhyckov, 2009).

İşlevsel kültür bölgesi, şekilsel kültür bölgesinden farklı olarak, kültürel bakımdan bütünlük göstermez. İşlevlerine göre etki alanı oluşturan siyasal, sosyal, ekonomik unsurların bölgesidir. Bir şehrin, bir bankanın, bir ibadethanenin, bir devletin oluşturduğu etki alanı işlevsel kültür bölgesine örnektir (Domosh, Neumann, Price ve Jordan-Bhyckov, 2009).

Vernaküler (algılanan) kültür bölgesi ise halk tarafından kabul görmüş alanlardır. Sıkça tekrar eden söylemler sonucu ortaya çıkarlar. Bu tür bölgelerin yeri çoğunluk tarafından bilinir fakat sınırlarını kesin olarak pek kimse tanımlayamaz (Domosh, Neumann, Price ve Jordan-Bhyckov, 2009).

2. Kültürel Yayılma: Kültürel unsurların yayılma ya da yayılamama sebeplerinin ve biçimlerinin incelenmesidir (Arı ve Köse, 2005). Teknik bilgi, icat, mimari, müzik

gibi kültürel unsurlar kültür ocağı denen kaynak alanından doğar ve suya atılan bir taşın izi gibi çevresine yayılır. Kültür bölgeleri insanların birbiriyle teması ve iletişimiyle doğar (Domosh, Neumann, Price ve Jordan-Bhyckov, 2009). Kültürel yayılma çoğu zaman malların ve fikirlerin çeşitli şekillerle bir yerden başka bir yere taşınmasıyla olmuştur (Tümertekin ve Özgüç, 2010). Toplumlar bazı yenilikler bir yerde doğarlar. Bu yeniliklerin başka yerlere bıraktığı izleri takip ederek yeniliğin kültür ocağına ulaşmak mümkündür. Bazıları ise farklı toplumlar tarafından farklı yerlerde birbiriyle aynı veya çok benzer bir şekilde ortaya çıkabilir. Buna bağımsız yenilik adı verilir (Domosh, Neumann, Price ve Jordan-Bhyckov, 2009).

3. *Kültürel Etkileşim*: Kültürün kendi içindeki farklı yönlerin sistematik ve mekânsal ilişkisidir (Domosh, Neumann, Price ve Jordan-Bhyckov, 2009). Kültür karmaşık ilişkilerden doğan bir bütündür. Bu da her kültürel unsurun başka kültürel unsurlarla ya da diğer toplumların kültürleriyle alışveriş halinde olmasından kaynaklanır. Kültürde tüm parçaların nedensel olarak birbirine uyması ve kültür içi güçlerin mekânsal çeşitlilikleri etkilemesi söz konusudur (Domosh, Neumann, Price ve Jordan-Bhyckov, 2009). Dini inançlar beslenme alışkanlıklarının, ekonomik faaliyet dünya görüşünün ve maddi kültür öğelerinin şekillenmesine katkı sağlayabilir. Fakat kültürel etkileşimin bazı yönlerinin fazla vurgulanması kültürel determinizmin doğmasına sebep olabilir. Bu da en az çevresel determinizm kadar sakıncalı bir görüştür. Kültürü doğal çevreden bağımsız düşünmek çok doğru değildir.

4. *Kültürel Ekoloji*: Bir kavram olarak aslında antropolog olan J. H. Stewart tarafından ilk kez 1955'te kullanılan kültürel ekoloji, "bir kültür ile onun doğal çevresi arasındaki çok yönlü etkileşim ve ilişki" şeklinde tanımlanır (Arı, 2003). Kültürel coğrafyanın en önemli ana başlığı olarak görülen kültürel ekoloji, doğanın kültürler üzerindeki etkilerinin ve kültürel birikimiyle insanın doğa üzerindeki etkilerinin incelenmesini kapsar (Domosh, Neumann, Price ve Jordan-Bhyckov, 2009). Kültürel ekolojide, doğayı ihtiyaçları doğrultusunda kullanan insanın; kullanırken doğanın kendisini yenilemesine ve ekosistemin sürdürülebilirliğine özen göstermesi temel prensiptir (Korkmaz ve Gürbüz, 2008).

5. *Kültürel Peyzaj*: "Doğal peyzajın bir kültürel grup tarafından değiştirilmesi"dir (Sauer, 1925/2018). Doğal bitki örtüsü, yerçekilleri, topraklar gibi unsurların oluşturduğu doğal peyzajı, insanın kendi kültürünü belgeleyerek

şekillendirmesi sonucunda kültürel peyzaj oluşur (Arı, 2005). Peyzaj kültürü somut olarak yansıttığı için kültürü açıklarken peyzajı incelemek gerekir (Köse, 2007). Ayrıca kültürel peyzaj bir kültürel grubun geçmişi, bugünü ve geleceği hakkında çıkarım yapma imkanı verir (Arı, 2005).

2.2. İlgili Araştırmalar

2.2.1. Konu ile İlgili Araştırmalar

Konuyla ilgili araştırmalar incelenirken konuya iki açıdan yaklaşmak doğru olacaktır. Bunlardan birincisi Bergama halılarıyla ilgili araştırmalar, ikincisi ise kültürel coğrafya ile ilgili araştırmalardır.

Ancak Bergama halıları ile ilgili araştırmalar genellikle halıların çeşitlerini, desen, renk, kalite ve tasarım özelliklerini tasvir eden, ayrıca Bergama halılarının tarihi gelişimini genel olarak ele alan konular üzerinde yoğunlaşmıştır (Bayatlı, 1957; Özhan, 1969; Yaray, 1994; Deniz, 1997, 1999, 2000; Atış Özhekim, 2000; Kayıpmaz ve Kayıpmaz, 2001; Karaçoban, 2002; Karavar, 2007).

Bergama halıları, Bayatlı'nın (1957) yaptığı konuyla ilk detaylı araştırmada Kozak, Yunddağ ve Yağcıbedir şeklinde üç yöreye ayrılarak incelenmiştir. Bu üç yörede dokunan halılar desen çeşitleri, iplik üretimi ve boyanması gibi özellikler açısından incelenirken, bu yörelerden bazılarında halı dokunmasının ailevi bağlardaki önemine de dikkat çekilmiştir. Bayatlı'nın (1957) ardından, Özhan (1969) Bergama halılarının Anadolu Selçuklu halılarının XVII. yüzyıldaki bir devamı olduğunu vurgulayarak Bergama halılarının XX. yüzyılda bu üç yörede dokunmaya devam ettiğini fakat geçmişte çok daha geniş bir alana yayıldığını belirtmiştir. Bununla birlikte her iki araştırmacı da XIX. yüzyıldan itibaren tüm Anadolu'da olduğu gibi Bergama halılarında da Avrupa'nın ve sanayi devriminin olumsuz etkilerinden söz etmişlerdir.

Bergama halılarının çeşitlerinin gruplandırılması konusunda farklı görüşler mevcuttur. Kayıpmaz ve Kayıpmaz (2001), Bergama halılarını 2 devir, 17 grup altında ele alırken, Karaçoban (2002), 2 devir, 18 grup ve 4 yöreye ayırmıştır. Karaçoban'ın (2002) çalışmasında Bayatlı'nın (1957) belirttiği 3 yöreye Karadağ yöresi eklenerek 4 yöre belirlenmiştir. Devir ve gruplara ayırma konusunda Kayıpmaz ve Kayıpmaz

(2001) ve Karaçoban'ın (2002), "Avrupa'ya ihraç edilen halıları tablolarında fon olarak kullanan Rönesans döneminde yaşamış ressamın tabloları"ndan yola çıkarak başlıkları belirledikleri görülür (Deniz, 2000). Ancak bu tablolardaki halıların örneklerine sonradan ulaşıldığı için ressamın isimleriyle değil de dokundukları dönemle isimlendirmek daha doğru bir yaklaşım olarak kabul edilebilir. Bunu Deniz'in (2000) konuyu oldukça detaylı bir şekilde işlediği eserinde görmek mümkündür; Kayıpmaz ve Kayıpmaz (2001) ve Karaçoban (2002) tarafından Erken Devir Bergama Halıları olarak adlandırılan ve ressamın tablolarında görülen halıların XIV. ve XV. yüzyılda Beylikler devrinde dokunmuş halılar olduğuna eserde değinilerek, bu devrin halılarına "Beylikler Dönemi Halıları" adı verilmiştir (Deniz, 2000). Kayıpmaz ve Kayıpmaz (2001) ve Karaçoban (2002) tarafından Geç Devir Bergama Halıları olarak adlandırılan devir ise "Erken Osmanlı Devri Halıları" adıyla anılmıştır (Deniz, 2000). Bu çerçeveden bakıldığında Bergama halılarının şekillenmeye başladığı tarihi, Özhan'ın (1969) belirttiği şekilde XVII. yüzyıla değil, Deniz'in (2000) belirttiği gibi XIV. yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Karavar (2007), tasarım özelliklerini detaylı bir şekilde ortaya koyduğu Bergama halılarında kullanılan 13 renk tespit etmiş ve halıların tasarımlarını dikkate alarak 8 farklı grup oluşturmuştur. Bununla birlikte tasarım özelliklerini tarihsel süreçte hangi unsurların etkilediğine de değinmiştir (Karavar, 2007).

Bergama halılarında, düğüm çeşitlerinden Türk (Gördes) Düğümü kullanılır (Karavar, 2007). Çift çözüğü üzerine yapılan ve Türklere özgü olan bu düğümleme tarihteki ilk halı örneklerinden beri kullanılmaktadır, XVII. yüzyılda Gördes halılarıyla tanındığı için zamanla Gördes Düğümü adıyla da anılır olmuştur (Deniz, 2000). Bulunan en eski halı olan Pazırık Halısı'nda da Türk Düğümü kullanılmıştır. Düğüm teknikleri halının farklı yerlere yayılması sonucu farklılaşmıştır. Ayrıca, Bergama halıları 1996 yılında Coğrafi İşaret Tescil Belgesi almıştır (Türk Patent, 2018). Ancak belgede halıların ayırıcı motif, renk özellikleri, üretim yöntemi gibi detaylı özellikler belirtilmemektedir.

Bergama halıları üzerine yapılmış olan çalışmaların odağının kültürel ve doğal unsurların halılarla ilişkisi olmadığı açıktır. Bu ilişkilerin, çalışmalarda sadece ek bilgi olarak, kabaca değinilerek geçildiği göze çarpmaktadır. Bu eksikliğin giderilmesi

bakımından kültürel coğrafya yaklaşımının Bergama halılarına uygulanması yerinde olacaktır.

Dünya’da kültürel coğrafya çalışmalarının yaklaşık 100 yıllık bir geçmişi olmasına karşın Türkiye’de yaklaşık son 20 yıldır gelişme gösteren bir alan olmuştur. Türkiye’deki kültürel coğrafya çalışmaları konu aldıkları kültürel öğelere göre iki gruba ayrılabilir: Maddi kültür öğelerini konu alan çalışmalar ve maddi olmayan kültür öğelerini konu alan çalışmalar.

Maddi kültür öğelerini konu alan çalışmalarda yoğun bir biçimde yerleşme birimlerinin ve onların eklentilerinin araştırma unsuru olarak seçildiği görülmektedir (Köse, 2005; Köse, 2006; Köse, 2007; Kayserili ve Altaş, 2010; Gök ve Kayserili, 2013; Kocaman, Kayserili ve Kaya, 2014; Şen ve Karagel, 2017; Kayserili ve Korkusuz, 2018; Öcal, 2018; Hocoğlu, 2018; Kara, 2018; Orhan, 2018). Bununla birlikte tarım ürünleri (Zaman ve Cerrah, 2011), su değirmenleri (Ceylan, 2014) ve halı dışındaki geleneksel dokumalar (Gül, 2018a) da konu olarak seçilen maddi kültür öğeleri arasında yerini alır.

Maddi olmayan kültür öğelerini konu alan çalışmalarda ise daha çok yer adları (Sarı, 2007), atasözleri (Yaşar ve Öрге Yaşar, 2007), sosyo-kültürel değişkenler (Sandal, 2007; Aytaç, 2007; Sandal, 2008), doğayla ilgili efsaneler ve halk hikayeleri (Karakuzulu ve Atnur, 2007; Buldur, Meydan ve Güngör, 2016), baharı karşılama törenleri (Alım, 2009; Duru, 2011; Çelikoğlu ve Atış, 2014), ekonomik faaliyetler (Ertürk ve Atasoy, 2010), geleneksel merasimler (Çavuşoğlu, 2015), toplumdaki saygın kişiler ve fikirleri (Çetin, 2015), sahne sanatları (Gülersoy, 2017) ve kültürel grupların yaşayış tarzları (Altunkaya, 2019) gibi öğelerin seçildiği göze çarpar.

Bu grupların dışında bir yerleşmenin hem maddi hem de maddi olmayan kültür öğelerini bir arada inceleyen çalışmalara da rastlanmaktadır (Gül, 2018b; Yılmaz Akçaözoğlu, 2018).

Çalışmaların tamamına bakıldığında çoğunlukla halk kültürü öğelerinin konu olarak seçildiği ve popüler kültür üzerine olan kültürel coğrafya çalışmalarının oldukça sınırlı olduğu fark edilir. Dünyadaki güncel kültürel coğrafya literatüründe popüler kültür öğelerinin ve şehirlerin ön plana çıktığı göz önüne alınırsa, Türk kültürel coğrafya literatürünün bu yöndeki eksikliği haklı bir eleştiri olarak görülebilir.

Bununla birlikte henüz Türkiye’de halk kültürü öğelerinin incelenmesinin de yeterli seviyede olmadığını ve bu nedenle bu öğelerin araştırılmasının gerekliliğini de vurgulamak gerekir.

2.2.2. Saha ile İlgili Araştırmalar

Araştırma sahası birçok araştırmaya konu olmuştur. Sahanın arkeolojisi ve tarihi üzerine yapılan araştırmalara göre Bergama çevresi Helenistik, Roma, Bizans, Karesi Beyliği, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde insan kullanımında olan ve bu dönemlerde bölgede yaşamış insanlar için önem arz eden bir alan olmuştur (Ulusoy Binan, 2013). Bergama’da yerleşmeye ait ilk buluntular M.Ö. 5000 -3000 arasına aittir (Güngör, 2005). Helenistik dönemin öncesinde birçok Anadolu medeniyetinin sınırları içerisinde kalan Bergama (Antik adıyla Pergamon) adını bölgeyi ele geçiren (Yunan Mitolojisinde de yer alan Akhilleus’un torunu) Pergamos’tan alır (Pekman, 1970). Bergama Antik Çağ’da Anadolu’nun kuzeybatısını ifade eden Mysia bölgesindeki Selinos (Bergama), Keteios (Kestel) ve Kaikos (Bakırçay) nehirlerinin birleştiği yerde kurulmuştur. Şehir çevresinde kısa bir süre Makedonya İmparatorluğu daha sonra (M.Ö. III. ve II. yüzyılda) Pergamon Krallığı hakim olmuş ardından Krallık III. Attalos döneminde Roma İmparatorluğu’na bağışlanmıştır (Orhun, 2018). Helenistik dönemde bir krallığın başkenti durumundaki Bergama Roma döneminde İmparatorluğun Asya’daki bir eyaleti olmuştur (Yılmaz, I. , 2004) Bu süreç içerisinde Bergama ve çevresi kültürel, mimari, sanatsal ve bilimsel bir merkez haline gelmiştir (WHC UNESCO, 2018). Helenistik dönemde Pergamon çevresinde Kibele Tapınağı, döneminin en dik amfi tiyatrosu, Agora ve Akropol alanları, Gymnasion yapısı, sağlık merkezi Asklepeion, bugün Berlin Pergamon Museum’da bulunan Zeus Sunağı, Athena ile Hera kutsal alanları ve Dionysos Tapınağı yapılmış, sonrasında gelen Roma döneminde ise Mısır kraliçesi Kleopatra’ya armağan edilen 200.000 ciltlik Bergama Kütüphanesi ve Serapis Tapınağı inşa edilmiştir (Eriş, 2003). Parşömen adı verilen deriden yapılan kâğıt da ilk kez Bergama’da üretilmiş ve adını buradan almıştır (Sağlam, 2013; Küçükali ve Taşgın, 2017). Ayrıca Roma döneminde çağının en iyi hekimlerinden olan ve eczacılığın babası olarak bilinen Galenos Bergama’da yaşamış ve Asklepeion’da hekimlik yapmıştır (Durmaz, 2010; Kuşkonmaz, 2016). İlerleyen zamanda Roma İmparatorluğu’nun ikiye bölünmesiyle Bizans (Doğu Roma) hakimiyeti başlamıştır. Bu dönemde Hristiyanlığın yedi önemli kilisesinden birinin

Bergama Kızıl Avlu' da bulunduğu düşünülür (Ataberk, 2011). Bergama ve çevresi Roma ve Bizans dönemlerinin ardından XI. yüzyıldan itibaren Türk hakimiyeti altına girmiştir. Şehir çevresinde Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine tarihlenen Bergama Ulu Camii, Selçuklu Minaresi, Şadırvan Camii, Çukur Han ve Taş Han gibi eserlere de rastlamak mümkündür (Ersoy, 1988; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü, 2017; Pekvar, 2018). Bergama neredeyse kesintisiz bir şekilde birçok medeniyete ev sahipliği yapması ve hepsinden izler bulundurması nedeniyle UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'ne Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı adıyla 2014 yılında dahil olmuştur (World Heritage Convention, 2018; Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2018).

Bergama'daki kentsel kültür varlıkları da araştırmalara konu olmuştur. Yapılan çalışmalarla kentsel kültür varlıkları envanteri oluşturulmuştur (Ulusoy Binan, Kaptı, Kıraç ve Arıoğlu, 2004; Ulusoy Binan, Kaptı, Kıraç ve Töre, 2005, 2006). Ulusoy Binan (2018) tüm bu envanter çalışmalarını birleştirip kapsamlı şekilde çözümlemelerini yapan bir eser oluşturmuştur. Bununla birlikte Geleneksel Bergama Evleri ve şehirdeki geleneksel yapıların özellikleri de birçok araştırmacının odak noktası olmuştur. Bergama evlerinin korunmasıyla ilgili sorunlar (Karcılı, 2009), sürdürülebilir kullanımına yönelik öneriler (Sargın, 2011), evlerin ve diğer geleneksel yapıların özgün süsleme özellikleri (Güney, 2011; Kırlar, 2012; Gültekin, 2017), incelenen konular arasında yer alır. Ayrıca Bergama Arkeoloji Müzesi'nde bulunan geleneksel tekstiller (Özçıtak, 2010) ile kentin tarihi dokusuna etki eden süreçler (Pak, 2011) de araştırılan diğer konulardandır.

Bergama ve yakın çevresinin beşeri coğrafya özelliklerini konu alan çalışmalarda ise turizm faaliyetlerine yönelik araştırmalar ön plana çıkmaktadır. Bergama ve çevresindeki turizm faaliyetlerini ele alan Emekli (1998), Bergama'daki turizm faaliyetlerinin mevcut durumunu ortaya koyarak yöre halkına ve çevreye etkilerini değerlendirmiş; Oruçoğlu (1998) ise yöre turizmiyle ilgili durum değerlendirmesi yapmış ve yörede turizmin geliştirilebilmesinin yurt dışına götürülen eserlerin geri getirilmesine bağlı olduğunu vurgulamıştır. Benzer şekilde Emekli (2002), Bergama şehrinin kuzeybatısında bulunan Kozak yaylasının doğal ve kültürel özellikleriyle turistik potansiyele sahip olduğuna değinirken, sahanın turizme açılması gerektiğine fakat faaliyetler sırasında yöre halkının desteğinin ve görüşlerinin

alınmasının önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Turizm dışındaki konulardan şehrin yapısal özelliklerini ele alan Baç (2012) şehrsel dokunun zamansal değişimini araştırmış ve günümüzdeki dokunun nasıl geliştiğini açıklamıştır. Bergama ve çevresinin beşeri coğrafyasını içine alan bir çalışma Sertkaya Doğan (2005) tarafından yapılmıştır. Aslında Bergama'nın da içinde bulunduğu Bakırçay ovasının tamamının beşeri coğrafya özelliklerini ortaya koyan bu çalışma Bergama çevresinin nüfus, yerleşme ve ekonomik faaliyet özelliklerini de bulguları arasında bulundurmaktadır (Sertkaya Doğan, 2005). Sahayı içine alan diğer bir araştırma da nüfusun kültürel özellikleriyle ilgilidir. Şimşir (2015), Yağcıbedir Yörüklerinin nüfus özelliklerini ve dağılımlarını ortaya koyduğu çalışmasında Bergama çevresindeki kırsal alanda da Yağcıbedir Yörüklerinin varlığından bahsetmiştir. Bunların dışında Bergama'nın kuzeyinde bulunan Madra Dağı ile ilgili araştırmalar da Bergama çevresini kapsar. Madra Dağı'ndaki bitkileri etnobotanik açıdan inceleyen Satıl, Akçiçek ve Selvi (2008), Bergama çevresinde bazı bitkilerin kaşık yapımı için kullanıldığını tespit etmiştir. Madra Dağı'na sürdürülebilir kalkınma yönüyle yaklaşan Uzun (2014) ise Madra Dağı nüfusunun göç ederken en çok Bergama'yı tercih ettiğini ve Bergama'nın Madra Dağı'ndaki sürdürülebilir kalkınmayı destekleyebilecek bir yapıda olduğunu söylemiştir.

Ayrıca Bergama'nın fiziki coğrafya özelliklerini içine alan araştırmalar da yapılmıştır. Sahanın jeolojisi (Ercan, ve diğerleri, 1984; Tabar, 2010; Barut, 2018; Yangöz, 2018), jeomorfolojisi (Pınar, 1985; Cürebal, 2003; Eroğlu ve Bozyiğit, 2012a), iklim özellikleri (Tağıl, 1998; Eroğlu ve Bozyiğit, 2012b), bitki örtüsü (Şık, 1992; Sönmez, 1996; Çukur, 1998; Akgöz, 2009; Şık ve Gemici, 2010; Solbaş, 2011; Sönmez, Efe, Soykan ve Cürebal, 2012), hidrografik yapısı (Cürebal, 2003), arazi kullanımı özellikleri (Gülersoy, 2008; Uzun ve Somuncu, 2013; Gülersoy, 2013; Danacıoğlu, 2017) fiziki coğrafya kapsamına alınabilecek çalışmalara konu olmuştur.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Araştırmada etnografya (kültür analizi) modeli kullanılmıştır. Etnografya modeli araştırılan kültürün özelliklerini tanımaya ve tanımlamaya yönelik bir modeldir (Kaya, 2014b; Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu model “teori oluşturmayı temel alan bir anlayışla sosyal olguları bağlı buldukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan” modellerden biridir (Yıldırım, 1999). Antropolojik alan çalışması yaklaşımı olarak da bilinen etnografya modeli antropologlar tarafından geliştirilmiştir (Yazıcı, Reisoğlu ve Altun, 2012). Etnografya modelinde çoğunlukla kültürel özelliklere dair bilgiler doğrudan sahada bulunularak elde edilir ve bu bilgiler araştırmanın birincil verilerini oluşturur. Kültürün içine dahil olunarak doğrudan veya katılımcı gözlemler yapılır ve günlük yaşama tanıklık edilir. Araştırmanın konusunu oluşturan Bergama halıları yörede yaşayan kültür grubunun ürünüdür ve bu kültür grubuna doğrudan katılım sağlamadan, bu grupla iletişim kurmadan ve grubu gözlemlemeden verilerin elde edilmesi oldukça güçtür. Buna bağlı olarak yöre halkı için konunun önemini en iyi şekilde kavramayı sağlayacak modelin etnografya modeli olduğu düşünüldüğü için bu model tercih edilmiştir.

3.1.1. Veri Toplama Kaynakları

Araştırmanın birincil veri kaynaklarını yapılan saha çalışmasında elde edilen veriler oluşturmaktadır. Bunlar, gerçekleştirilen saha çalışmasında Bergama ilçe merkezinde halı dokuma faaliyetini sürdüren ve antika ürün satıcılığı yapan kişilerle ve Karaveliler köyünde dokumayı sürdüren yöre halkıyla yapılan görüşmeler, gözlemler ve fotoğraflardan oluşan verilerdir. İkincil veriler ise Bergama Müzesi’nde bulunan halılar, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın hazırladığı Türk El Dokuması Halılar Kataloğu (1-2-3-4-5)’nda bulunan ve Bergama çevresinde dokunmuş olarak belirtilen halılar, ilgili literatürde kayda geçen ve kataloglanan halılar ve TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) verileridir. Haritalar için altlıklar Google Earth programından sağlanmış çizimler Paint.Net programında yapılmıştır.

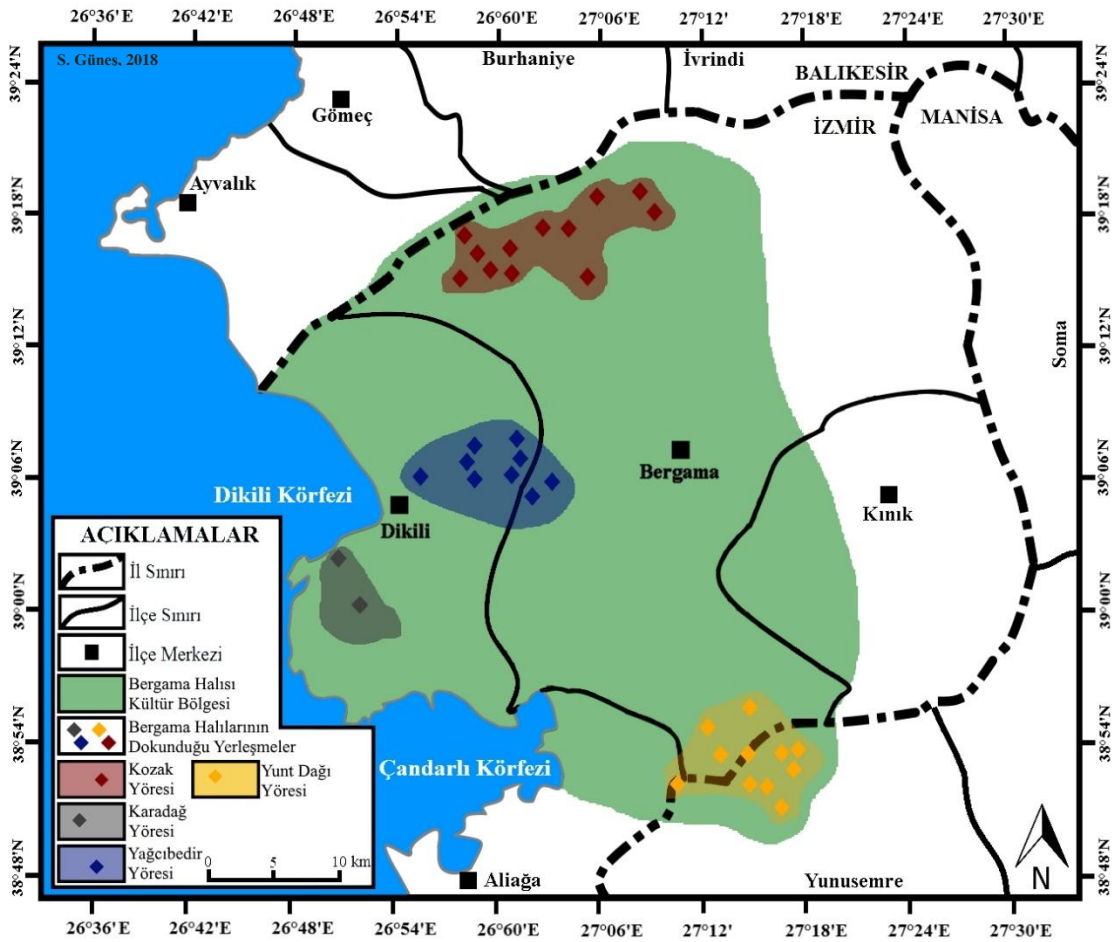
3.1.2. Verilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi

Araştırma için öncelikle ikincil veri kaynakları temin edilerek incelenmiş ve geçmişte araştırma sahasında dokunmuş, bugün ise müzelerde ve kataloglarda bulunan halılar tespit edilmiştir. Ardından bu halıların genel özellikleri hakkında bilgiler derlenmiştir. Sonrasında birincil verileri sağlamak adına 2018 yılının Eylül ayında 4 günlük saha çalışması yapılmıştır. Bergama ilçe merkezinde ve Karaveliler köyünde halı dokuma faaliyetine devam eden sınırlı sayıdaki kişilerle iletişime geçilerek ikincil verilerde tespit edilen özellikler yerinde gözlemlenmiş ve yapılan direk gözlemler, sorulan açık uçlu sorularla veriler toplanmıştır. Saha çalışmasının birinci gününde Bergama ilçe merkezinde gözlemler yapılmış, ikinci ve üçüncü gününde burada dokumayı sürdüren kişilerle ve eski halıların satışını yapan kişilerle görüşülmüş, dördüncü gününde ise Karaveliler köyünde dokumayı sürdüren kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Toplanan tüm bu veriler betimsel analiz, açıklama, örnekleme ve doküman incelemesi yöntemleriyle kültürel coğrafya bakış açısı kullanılarak analiz edilmiştir. Özellikle birincil verilerin toplanması sırasında görüşülen ve gözlenen kişilerin yaptıkları faaliyetle ilgili olarak araştırmacıyı problem çözücü merci olarak görmeleri verilerin toplanması sırasında karşılaşılan zorlukların başında gelir. Bunu önlemek adına yoğun gayret gösterilmiştir.

Bakırçay Yöresi içinde yer alır. Kuzeyinde Balıkesir ili, doğusunda Soma ve Kınık, güneydoğusunda Manisa, güneybatısında Aliağa, batısında ise Dikili bulunur. İzmir il merkezine 107 km. mesafedeki Bergama ilçe merkezinin kuzeyinde Madra Dağı, güneyinde Yunt Dağı, batısında ise Dikili Körfezi bulunur.

Bergama halılarının dokunduğu alanlar kültür bölgesi başlığı altında bölgelere ayrıldığında halıların sınırlarının Bergama ilçe sınırlarının dışına taşıdığını görmek mümkündür. Bergama halılarının geliştiği ortam, Bergama çevresinde bulunan dağlık alanlarda geçmişte yarı göçebe hayat süren Türk boylarının yerleşik hayata geçmesiyle kurulan köylerdir. Bu özellikleri bakımından genelde Bergama halıları olarak anılan halılar özelde farklı yörelere ayrılarak gruplandırılır (Bayatlı, 1957; Kayıpmaz ve Kayıpmaz, 2001; Karaçoban, 2002; Karavar, 2007). Bu nedenle Bergama halılarının kültür bölgesini ve alt yörelerinin mekânsal dağılışını açıklamanın en iyi yolu bu bölgeleri haritalamak olacaktır (Şekil 3.).

Şekil 3. Bergama Halılarının Kültür Bölgesi ve Alt Yöreleri

Bergama halılarının dokumasının yaklaşık son 200 yıl içinde sürdürüldüğü mekanları 4 yöreye ayırmak mümkündür:

Yörelere ilki Kozak Yöresi'dir. Bergama'nın kuzeybatısında yer alan ve yöre halkı arasında Kozak Yaylası olarak isimlendirilen Kozak plato ve ovasının yakın çevresindeki köyleri kapsar. Bu köyler yaklaşık 200 yıl önce yerleşik hayata geçerek kurulmuş olan Yukarıbey, Kıranlı, Karaveliler, Çamavlu, Yukarıcuma, Terzihaliller, Hacıhamzalar, Okçular, Hisarköy, Ayvatlar, Aşağıbey, Aşağıcuma ve Göbeller köyleridir (Karaçoban, 2002). Yöre halkı yerleşik hayata geçmesine rağmen yaylacılık faaliyetini az da olsa sürdürmektedir. Bu özellik diğer yörelerde de bulunmaktadır. Bununla birlikte çoğunlukla fıstık çamı tarımı yapılır. Yörenin çam fıstığı ün sahibidir. Günümüzde yörenin bazı köylerinde halı dokumacılığı ticari amaçla sürdürülmektedir. Dokuyucular motifleri ya ezbere bilirler ve buna göre dokurlar ya da daha önce dokunmuş örnekler kullanırlar (Deniz, 1997). Yörenin halıları tek yönü gösteren mihraplı namazlık halısı şeklindedir (Şekil 4.).

Şekil 4. Kozak Yöresinde Dokunmuş Bir Halı Örneği

Kaynak: Bergama Müzesi

İkinci yöre Yağcıbedir Yöresi'dir. Bugün birçoğu Dikili sınırları içinde bulunan, Bergama ilçe merkezinin kuzeybatısındaki Kuzuluk Dağı (1062 m.)'nin güneybatı yamaçlarında (Kozak Yöresi'ndeki köylere benzer dönemlerde) kurulan Kocaoba, Kıroba, Yenice, Samanlıkköy, Çağlan, Sağancı, Pınarköy, Mazılı ve Kızılçukur köyleri bu yöreye dahil edilebilir. Yöre halkına Yağcıbedir Yörükleri adı verilir. Bu yörede dokunan en yaygın motif "oba namazlası" veya yaygın adıyla "Kız Bergama" motifidir (Şekil 5.). Bu motifin yöre halkı arasında söylenegelen ilginç bir hikayesi vardır. Çağlan köyünden, çocukluğunda dokumayı anneannesinden öğrenen ve yaklaşık 50 yıldır halı dokuyan Nazire E. hikayeyi şöyle anlatır: "Bir zamanlar Bergama çevresinde bir Türkmen Beyi'nin oğlu ile obada yaşayan bir kız birbirlerini severler. Fakat kız olayı babasına söyleyemez ve obadan uzaklaşmaya karar verir. Obada kızın ailesi ile Bey'in ailesi arasında husumet çıkar. Neticede oba ikiye ayrılır. Olayın daha da büyümemesi için Bey erkek tarafını alır ve Balıkesir Sındırgı tarafına göç eder, kız tarafı ise Bergama'da kalır. Kız Bergama motifi ise bu hikayeyi anlatır."

Şekil 5. Bergama Yağcıbedir Yöresi Halılarından "Kız Bergama"

Kaynak: Bergama Müzesi

Halıda kullanılan her motifin bir olayı, kişiyi veya durumu ifade ettiği de ayrıca belirtilir (Karaçoban, 2002). Yağcıbedir yöresi halılarında çoğunlukla beyaz, kırmızı, koyu lacivert ve siyah renkleri kullanılır. Geçmişte yöredeki insanların günlük yaşamının bir parçası olarak her türlü özel zaman için ayrı ayrı halı dokunurken bugün ticari amaçla dokuma hala yörede devam etmektedir. Halı çeşidi geçmişte daha fazlayken bugün hakim motif Kız Bergama'dır.

Üçüncü yöre Yunt Dağı Yöresi'dir. Bergama'nın kuzeyinde bulunan Yunt Dağı'nın güneybatı yamaçlarında kurulan ve büyük kısmı Manisa il sınırında yer alan Bayramcılar, Atçılar, Seklik, Karaahmetli, Sarıahmetli, Yuntdağyenice, Örselli, Maldan, Süngüllü, Karahüseyinli ve Pınarköy bu yörede halı dokuma faaliyetinin sürdürüldüğü yerlerdir (Bayatlı, 1957; Özhan, 1969; Kayıpmaz ve Kayıpmaz, 2001; Karaçoban, 2002). Bu yörenin halılarında özellikle hayat ağacı motifli namazlık halılar ve zeminin karelere ayrıldığı motifler ön plana çıkar (Şekil 6.). Genellikle diğer

Şekil 6. Yunt Dağı Yöresine Ait Hayat Ağacı Motifli Bir Namazlık Halısı

Kaynak: Bergama Müzesi

yörelere daha fazla renk bir arada kullanılır. Mavi, sarı, kahverengi, kırmızı, yeşil, pembe, bej ve siyah kullanılan renklere örnektir.

Dördüncü ve son yöre ise Karadağ Yöresi'dir. Bu yöre tamamıyla Dikili ilçe sınırları içerisinde kalmasına rağmen Bergama halıları grubu içerisinde değerlendirilebilir. Çünkü kültürel olarak Bergama'nın diğer yöreleriyle benzerlik gösterir. Bergama'nın güneybatısındaki Karadağ (772 m.)'ın üzerinde yer alan Merdivenli ve Yahşibey köyleri bu yöreyi oluşturur. Yörenin dokumaları Kozak Yöresi dokumalarıyla benzerlik gösterir. Yörede günümüzde halı dokunmamaktadır.

Bu dört yörenin ortaya çıkmasını sağlayan en önemli sebep bu yörelerdeki köylerde yaşayan halkın dahil oldukları kültür gruplarıdır. Geçmişte Bergama çevresinde Madra Dağı, Yunt Dağ ve Karadağ çevrelerinde yarı göçebe hayat tarzına sahip Yörük Türkmen aşiretlerinin XVII. yüzyıldan itibaren yerleşik hayata geçirilmesi (Bayatlı, 1957a) ve yarı göçebeyken sürdürdükleri faaliyetleri yerleştikten sonra da devam etmeleri Bergama halılarının mekânsal dağılımını doğrudan etkilemiştir. Yörelerde yerleşmiş olan aşiretlerin birbirinden farklı olması, her aşiretin farklı değerler sistemine sahip olması halılardaki genel görünümü de şekillendirmiştir. Örneğin; Yüncü, Derici, Muslu, Karakeçili, Kaşıkçı, Balaban, Gaylan, Kınık ve Saltuklu aşiretlerinin bulunduğu Yunt Dağı Yöresi dokumalarıyla Yağcıbedir aşiretinin hakim olduğu Yağcıbedir yöresi dokumaları birbirinden farklılık gösterirken; Hardal, Muslu, Çepni, Kaan ve Köşker gibi aşiretlerin yerleştiği Kozak yöresi dokumaları benzer aşiretlerin yerleşmesinden dolayı Yunt Dağı halılarıyla benzerlikler gösterir.

Diğer yandan bütün yörelerin ortak bir kültürü paylaşmaları ve halılarına benzerliklerle bu durumu yansıtmaları Bergama halıları adıyla büyük bir alana yayılmalarını sağlamıştır.

4.2. Bergama Halılarının Kültürel Yayılması

Bergama Halıları Kültür Bölgesi diğer yerlerden ve kültürlerden bağımsız bir şekilde gelişmemiştir. Bu bölgenin oluşumunu ve gelişimini kültürel yayılma olayı sağlamıştır. Günümüzde Bergama halılarının bugüne ulaşan örneklerinden geldiği mekana yayılış yolu hakkında çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Halıların üzerinde

bulunan motifler bu konuda ipuçları verir. Bulunan en eski halı olan Pazırık halısına bakıldığında motiflerin daha askeri bir anlam taşıdığı göze çarpar: İnsanlar tıpkı askerler gibi, savaşlarda kullanılan kuyrukları bağlı atların üzerindedir (Şekil 7.).

Şekil 7. Pazırık Halısı'nda Atlı İnsanlar ve Ren Geyikleri

Kaynak: Bulut, 2018

Askeri motiflerin Bergama halılarında var olmadığını görmek mümkündür. Ayrıca Pazırık Halısı'nın büyük bir bölümünü kaplayan ren geyiği motifleriyle de Bergama halılarında karşılaşılmaz. Halıyı dokuyan insanların buldukları alanı terk etmesi veya o kültür bölgesinde farklı değerlerin yayılması gibi durumlarda kültürel yayılmanın etkisi motiflere yansımıştır. Batı Anadolu'ya kadar göç eden Türk kültürüyle halı buraya taşınmış fakat askeri motifler önemini yitirerek yerini duygular ve inanç gibi değerleri yansıtan motiflere bırakmıştır. Halıyla birlikte Bergama'ya kadar getirilen motif gelenekleri de vardır. Örneğin, motifleri işlerken zemini karelere ayırma geleneği birçok Bergama halısında kullanılır. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın yayımladığı Türk El Dokuması Halılar Kataloğu (2006)'nda Bergama halıları kültür bölgesinde dokunduğu tespit edilen 46 halıdan 20'sinde zeminin karelere ayrıldığı görülebilir (Şekil 8.). Bu geleneğin kökenleri konusunda belki de bakılması gereken en önemli kaynak yine Pazırık Halısı'dır. Literatürde halıların zeminini karelere ayırma geleneğinin Pazırık halısıyla ilişkisine birçok kez değinilmiştir (Deniz, 2000, 2005). Bu da aslında Bergama halılarının kültür ocağını

işaret etmektedir. Benzer motiflerin diğer Anadolu halılarında ve Orta Asya halılarında da kullanıldığını görmek mümkündür (Görgünay-Kırzioğlu, 2001). Buradan hareketle Bergama halısının Türklerin Anadolu'ya yaptıkları göçle aynı istikamette bir yayılış gösterdiği sonucu çıkarılabilir.

Şekil 8. XVIII. Yüzyıla Ait Zemini Karelere Bölünmüş İki Bergama Halısı Örneği

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006

Motiflerden kullanımı terk edilen veya değiştirilen bir diğer örnek hayvan ve insan silüetleridir. Özellikle namazlık amaçlı dokunan halılar İslam kültürünün yayılmasıyla şekillenmiş halı tipleridir ve bu halılarda, Orta Asya halılarında kullanılan insan/hayvan yüzleri kullanılmamaya özen gösterilmiştir. Zamanla etkisi azalmıştır. Bunun sebebi olarak İslam kültüründe namaz kılınan ortamda silüetlerin hoş karşılanmaması gösterilebilir (Onur Erman, 2008).

Kullanımına İslam kültürünün etkisine rağmen devam edilen bir örnek ise elibelinde motifidir (Şekil 9.). Bu motif Türk mitolojisinde bolluk, bereket, doğurganlık gibi anlamlara gelir ve farklı isimlerle anılabilir (Görgünay-Kırzioğlu, 2001). Motifin bu güçlü anlamı İslam kültürünün yayılmasıyla sentezlenmiş ve kullanımına devam edilmiştir.

Şekil 9. XIX. Yüzyıla Ait Bir Bergama Halısında Elibelinde Motifi

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006

Kültürel yayılma başlığı altında, bir yerde doğan yeniliğin, yeniliği ortaya çıkararak insanların başka yerlere göç etmesiyle yayılması olayına “yeniden yerleşme yayılması” adı verilir (Domosh, Neumann, Price ve Jordan-Bhyckov, 2009). Bergama halıları da bugünkü konumlarına bu tip bir yayılmayla gelmiştir. Orta Asya’dan batıya doğru hareket eden Türk boyları Batı Anadolu’ya geldiklerinde XIX. yüzyıla kadar yarı göçebe hayat tarzıyla yaşamaya devam ederken geleneksel olarak sürdürdükleri faaliyetleri devam ettirmiş ve burada bu faaliyetlerin yayılmasını sağlamışlardır. Yayılma sürerken XVI. yüzyıla gelindiğinde halılarda İran kültürünün etkisi görülmeye başlar. Bu etki halılarda motif ve düğüm tekniği bakımından kendini gösterir. Başta Bergama halıları olmak üzere Anadolu’da halıların ortasında bir madalyon motifi ve çevresinde dal, yaprak ve çiçek süslemeleriyle bu etkiyi görmek mümkündür (Şekil 10.). Aynı zamanda İran çevresinde halılarda kullanılan İran düğüm tekniği de hızla yayılmıştır. Aslında İran kültürünün yayılışı Osmanlı Devleti’nin doğuya yönelik siyasetinin bir sonucudur. XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı padişahları kendi devirlerinde İran’da saray için çalışan halı ustalarını İstanbul’a getirtmişlerdir (Ürer, 2001). Bu dönemden itibaren İran kültürü etkisi güçlü bir şekilde hissedilmiştir. Bu yayılışın bu kadar hızlı ve etkili olması “hijerarşik yayılma”ya bağlanabilir. Hijerarşik yayılmada fikirler önemli bir kişiden veya şehirden diğer önemli kişi veya şehre sıçrar (Domosh, Neumann, Price ve Jordan-Bhyckov, 2009). İran halı kültürü İran sarayından Osmanlı sarayına sıçrayarak bütün Anadolu’ya ve tabii ki Bergama halılarına da yayılmıştır.

Bitkisel süslemeli
madalyon motifi

Şekil 10. İran Kültürü Etkisinin Görüldüğü XVI. Yüzyıla Ait Bir Bergama Halısı
Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006

Kaynağından diğer alanlara yayılan halıda bazı motiflerin kullanımının azalması bazılarının sıklaşması, Bergama halılarında da bu değişimin gözlenmesi mesafenin ve zamanın bozucu etkisine örnek gösterilebilir. Buna zaman-mesafe bozulması adı verilir (Domosh, Neumann, Price ve Jordan-Bhyckov, 2009). Bölgede daha önceden var olan Helen, Yunan, Roma kültürlerinin izlerine Bergama halılarında rastlanmamasına yine zamanın bozucu etkisi sebep olmuştur. Geçmişte etkili olan bu kültürler Türk boylarının buraya yerleştiği tarihlerden itibaren zamanla etkisini kaybetmeye başlamış ve halılarda iz bırakmamıştır.

4.3. Bergama Halıları ve Kültürel Etkileşim

Bergama halıları zaman içinde çeşitli kültürel unsurlarla etkileşime girerek son şeklini almıştır. Bergama halılarının etkileşime girdiği unsurları şu alt başlıklarda sıralamak mümkündür: Din ve inanç sistemi, önemli olaylar, toplumsal ilişkiler, ekonomik faaliyetler, sanayi ve ticaret.

Bergama halılarında din ve inanç sisteminin etkisi yoğun bir biçimde hissedilir. XIV. yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti'nin ardından gelen Beylikler Devri'nde şekillenmeye başlayan Bergama halılarında İslamiyet öncesi ve İslamiyet dönemi Türk Kültürü'ne ait izlere rastlanır (Deniz, 2000). İslamiyet öncesinde görülen inanışların İslamiyet döneminde de kısmen devam ettirildiği gözlenebilir. Halılardaki dini etkileri öncelikle motifler bakımından, ardından kullanım amacı açısından değerlendirmek gerekir.

Motiflerden özellikle Kâbe, mihrap (ve minareler), kandil, Kufi yazı stiline benzer geometrik şekiller, lale, gül, sümbül, karanfil, sekiz köşeli yıldız gibi örnekler İslam etkisini ortaya koyar. Mihrap halılarda genellikle tek bir yönü gösterir ve Kible'ye yönelme amaçlıdır (Şekil 11.). Kandiller camileri ve aydınlığı simgeler. Lale

Şekil 11. İslami Değerleri Yansıtan Kâbe ve Minare Motifli Bir XVI. Yüzyıl Bergama Halısı

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006

motifine Allah adının Arapça harflerle yazılışına benzemesinden dolayı kutsallık atfedilmiştir (Deniz, 2000). Gül ise Hz. Muhammed'i simgeleyen bir anlama bürünmüştür (Şekil 12.). Sümbül ve karanfil İslam sanatında sıkça kullanılan motifler

Şekil 12. İslam Etkisiyle Şekillenmiş Bir XIX. Yüzyıl Mihraplı Namazlık Bergama Halısında Lale ve Gül Motifleri

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006

olarak Bergama halılarına yansımıştır (Etikan, 2007). Sekiz köşeli yıldız da İslam sanatında sıkça kullanılır ve Süleyman Mührü olarak anılır (Şekil 13.). Bu yıldızın cenneti, sekiz çeşit cenneti veya cennetin sekiz kapısını sembolize ettiği düşünüldüğü için kullanılır (Arısoy, 2018). Bergama halılarında İslamiyet öncesi Türk kültüründeki

Sekiz Köşeli Yıldız

Şekil 13. Sekiz Köşeli Yıldızın Sık Kullanıldığı Bir XVIII. Yüzyıl Bergama Halısı
Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006

inanç sistemine dair izlere de rastlanır. Bu izler yine motiflerde kendini gösterir. Hayat ağacı (Şekil 14.), koçboynuzu (Şekil 15.), elibelinde (bereket, kazankulpu), göz (nazar-muska) (Şekil 16.), çok katlı gök (Şekil 17.), ejderha ve Anka kuşu (Şekil 18.)

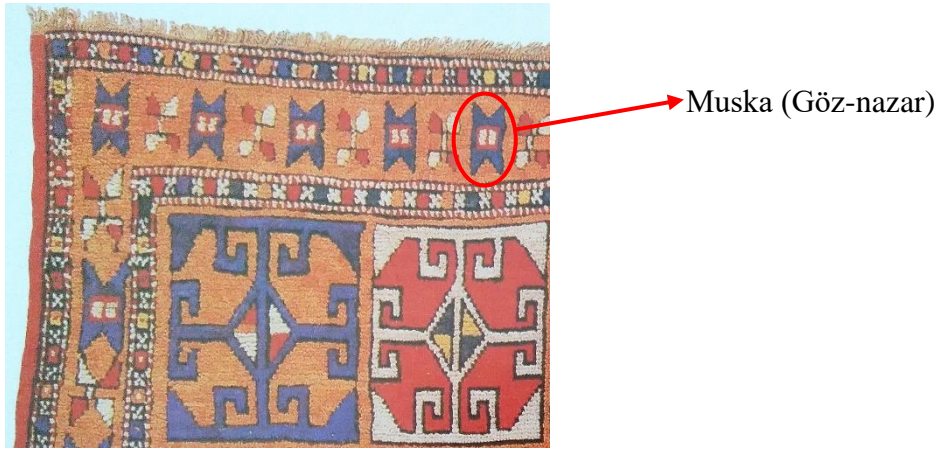
Hayat Ağacı

Şekil 14. Seccade Şeklinde Bir Halı Üzerine Dokunmuş İslamiyet Öncesi Türk Kültürüne Ait Hayat Ağacı Motifli Bir XIX. Yüzyıl Bergama Halısı
Kaynak: Bergama Müzesi

sıkça kullanılan İslamiyet öncesi inanç sistemini temsil eden motiflerdir. Hayat ağacı varlığın kaynağını ve sonsuzluk dünyasını, çok katlı gök katlara sahip olduğuna inanılan gökteki farklı alemleri temsil eder (Ağaç ve Sakarya, 2015). Göz halıyı nefret, kıskançlık gibi duygularla bakanların zarar veren enerjilerinden korumayı amaçlar (Etikan ve Kılıçarslan, 2012). Ejderha ve Anka kuşu iyilik ve kötülük gibi zıt güçlerin mücadelesini betimler (Aksoy ve Bülent, 2018). Koçboynuzu ve elibelinde ise güç, bereket gibi anlamları ifade eder (Esedova, 2007).

Şekil 15. Koçboynuzu Motifli XIX. Yüzyıl Bergama Halısı
Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006

Şekil 16. Muska Motifinin Kullanıldığı XIX. Yüzyıl Bergama Halısı
Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006

Şekil 17. Çok Katlı Gök Tasviri Bulunan Bir XVIII. Yüzyıl Bergama Halısı
Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006

Şekil 18. Ejderha ve Anka Kuşu Motifli XIX. Yüzyıl Bergama Halısı
Kaynak: Bergama Müzesi

Öte yandan kullanılış amacı açısından Bergama halılarında dinin etkisine bakılırsa ilk dikkati çeken seccade (veya namazlık) amaçlı dokunan halılardır. Bu amaçla dokunan halılarda bahsedilen motifleri sıkça görmek mümkündür.

Önemli olayların etkisini en net gösteren dokuma Yağcıbedir Yöresindeki Kız Bergama motifidir. Daha önce de değinildiği gibi iki kişinin birbirine karşı hislerinden doğan ve sonra toplumsal bir olaya dönüşen durum halının her karesinde özenle işlenmiştir. Sevdiğine kavuşamayan kız halıyı dokuyan kişi olarak görüldüğü için onun açısından bakıldığında motiflerde yer alan tatlı elmaların iyi insanları, güzelliği,

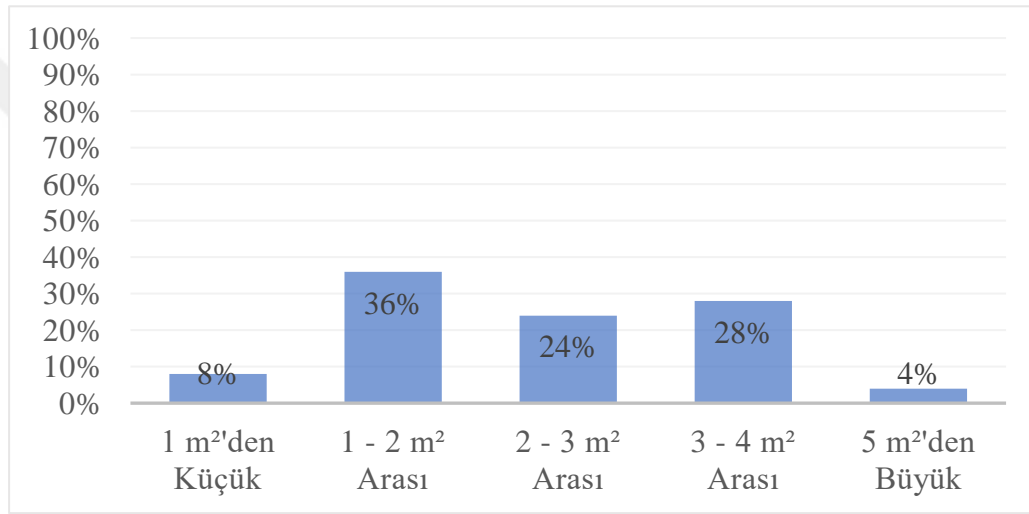
ekşi elmaların kötöleri, kırgınlıkları, okların husumeti ve saldırıları, anahtarların ise evliliği simgelediği yöre halkı tarafından söylene gelmiştir (Şekil 19.).

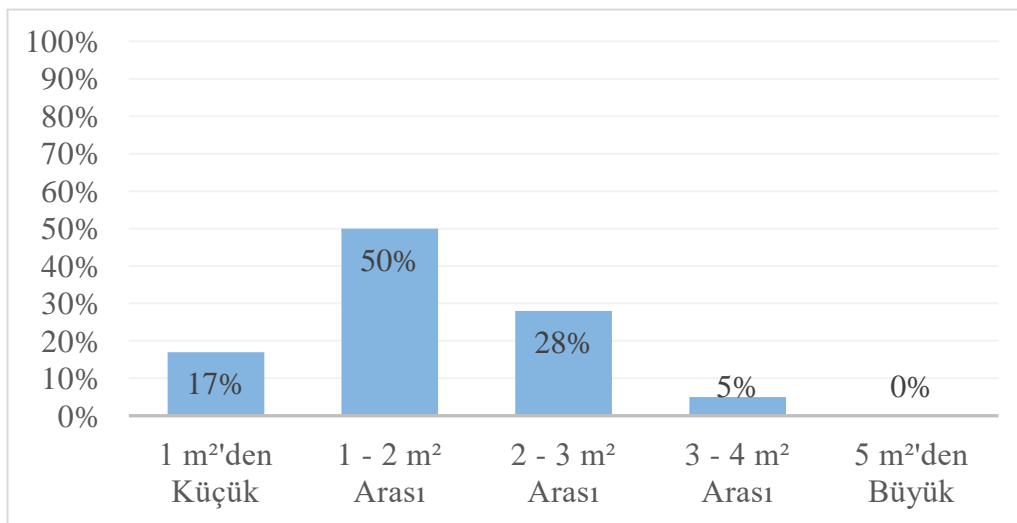
Şekil 19. Bergama Yağcıbedir Halısındaki Toplumsal Olayları Yansıtan Motifler

Geleneksel olarak dokunan halıların dokuma şekli anneden kıza veya babadan oğula aktararak devam ettirilir. Bu da toplumsal ilişkilerin halılara yansımalarını kaçınılmaz hale getirmiştir. Yöre halkından halı dokuyucular, eskiden kızların evlenmeye niyetleri olduğu zaman bunu belli etmek için halıya çeyiz sandığı vb. motifleri dokuyarak mesaj verdiklerini aktarmıştır. Annesine durumu doğrudan söyleyemeyen kız halıyı bir iletişim aracı olarak kullanır. Ayrıca evlenecek her kızın çeyizinde kendi dokuduğu halılardan olması da Bergama’da bir gelenektir; halı dokumayı bilmeyen kıza evlenemez gözüyle bakıldığı yöre halkı tarafından aktarılan bilgiler arasındadır (Hatice hanım, Ümmügül hanım, Elmas hanım, Gülcihan hanım ve Resmîye hanım ile grup görüşmesi, 2018).

Geleneksel el dokuma halıları yapılan ekonomik faaliyete ve yaşam tarzına uygun olarak tasarlanmak durumundadır. Halı ile ilgili literatürde genel kanı olarak geçmişte yarı göçebe bir şekilde çadır yaşamı süren aşiretlerin göç sırasında taşınması kolay olan boyutlarda halılar dokudukları söylenir (Deniz, 2000; Karavar, 2007; Kulaz, 2017). Bu ifade, halıları dokuyanların yarı göçebeliği bırakıp yerleşik hayata geçmeleriyle taşınma kaygısının azalmasından dolayı halıların ebatlarında büyüme olacağı beklentisini doğurur. Fakat Bergama halılarında durumun böyle olmadığı gözlenmiştir. Var olan örneklerle ve kataloglanan Bergama halılarına bakıldığında XIX. yüzyıl öncesinde halı ebatlarının, XIX. yüzyıl ve sonrasında daha büyük olduğu görülür. Şekil 20. ve Şekil 21. deki grafiklerden de anlaşılacağı gibi XIX. yüzyıl

Şekil 20. Türk El Dokuması Halılar Kataloğu'na (2006) Göre XIX. Yüzyıl Öncesi Bergama Halılarının Ebat Dağılımı

Şekil 21. Türk El Dokuması Halılar Kataloğu'na (2006) Göre XIX. Yüzyıl ve Sonrası Bergama Halılarının Ebat Dağılımı

öncesinde Bergama halılarında 3, 4, 5 m² ebatları çoğunlukta, XIX. yüzyıl sonrasında 1 m²'den küçük ve 1-2 m² arası ebatlar çoğunluktadır. Ekonomik faaliyetlerin değişmesi, yaşam tarzında yerleşik hayata geçiş çadır yaşamından ziyade evlerdeki yaşamı ortaya çıkarmış ve zaman geçtikçe halıların ebatlarında büyüme değil küçülme olduğu görülmüştür.

Ekonomik faaliyetlerde son 200 yıldaki değişimin etkileri Bergama halılarında da görülebilir. Daha önceleri tamamen çeyiz, günlük hayatın bir parçası ve kullanılacak bir eşya olarak dokunan halılar özellikle XIX. yüzyıldan itibaren ticari bir ürüne dönüşmeye başlamıştır. Halılar Avrupa'ya ihraç edilme amacıyla dokumaya başlandığında üretim hızlanmış, halılara yüklenen anlam değişime uğramıştır. Öyle ki bunun etkileri yabancı yatırımcıların Bergama'da halı dokuma fabrikası açmasına kadar ilerlemiştir. Yabancılar dokuyuculara ücret karşılığında kendi kurdukları atölyelerde geleneksel dokuma malzemelerinin bazılarını sentetik malzemelerle değiştirerek halı dokutmuşlardır (Deniz, 2000). Dokunan halıların motifleri de değiştirilmiş siparişlerle motifler karıştırılarak yeni motifler türetilmeye çalışılmıştır. Halktan dokuma işini yapan insanlar bundan rahatsız olmuş, tepki göstermişlerdir. Tepkiler gitgide büyüyen yerel bir isyana dönüşmüş, fabrika halk tarafından yakılmış, yıkılmış ve yağmalanmıştır. Buna Bergama'da "kanlı fabrika" olayı adı verilir (Bayatlı, 1957a). Ancak bu olay bile değişimi durduramamıştır. Günümüzde ise geleneksel olarak dokuma yapılan çok az yer kalmıştır ve halıların büyük çoğunluğu satış amaçlı dokunmaktadır.

4.4. Bergama Halılarının Kültürel Ekolojisi

Geleneksel el dokuma halıları doğal ortamla yoğun ilişkiye sahip maddi kültür öğeleridir. Bergama halılarında da doğayla etkileşimi görmek mümkündür. Bu etkileşimi iki boyutta incelemek gerekir: Halı dokumada kullanılan malzemeler ve halılarda görülen doğal motifler.

Dokuma faaliyetini gerçekleştiren insanların yaşadıkları alanın jeolojik yapısından, bitki örtüsünden ve hayvanlarından faydalandığını görmek mümkündür. Bergama halılarının hammaddesi yetiştirilen küçükbaş hayvanların yünleridir. Yün kırıldıktan sonra birtakım işlemlerden geçirilerek iplik haline getirilir. Bu iplikler doğal ortamdan sağlanan boyar maddelerle renklendirilir (Çizelge 1.). Dolayısıyla

Geleneksel Bergama halıları daha çok küçükbaş hayvancılık faaliyetine, bu hayvanlardan elde edilen ürünlere ve buradaki doğal bitki örtüsüne bağlı olarak

Çizelge 1. Halılarda Kullanılan İplerin Renkleri ve Elde Edildiği Bitkiler

Renk	Elde Edildiği Bitki
Siyah	Mazı Meşesinin Mazısı (<i>Quercus infectoria</i>) Palamut Meşesi Palamudu (<i>Quercus ithaburensis</i>) Nar Kabuğu (<i>Punica granatum</i>)
Kahverengi	Mazı Meşesinin Mazısı (<i>Quercus infectoria</i>) Ceviz Kabuğu (<i>Juglans L.</i>) Nar Kabuğu (<i>Punica granatum</i>) Soğan Kabuğu (<i>Allium cepa</i>)
Kırmızı (vişne rengi)	Kökboya Bitkisi (<i>Rubia tinctorum</i>)
Sarı	Papatya (<i>Asteraceae</i>) Genç Asma Yaprağı (<i>Vitis vinifera</i>) Ilbada (<i>Rumex sp.</i>)
Mavi	Çivit Otu (<i>Isatis tinctoria</i>)
Yeşil	Hayıt bitkisi (<i>Vitex agnus castus</i>)

Kaynak: Bayatlı, 1957b; Kayıpmaz ve Kayıpmaz, 2001; Karaçoban, 2002; Kültürel Miras ve Doğal Boya Projesi, 2018

gelişmiştir. Geleneksel anlamda dokumanın devamı için hayvancılığın da sürdürülmesi gereklidir. Ancak bu her küçükbaş hayvancılık faaliyeti yapan toplumda geleneksel el dokuma halılarının gelişeceği anlamına gelmez. Bu kültür grubu kültürel birikimleri sayesinde mevcut doğal koşulları bu şekilde kullanmışlardır. Farklı kültür grupları benzer doğal koşulları farklı şekillerde yorumlayabilir.

Halılarda yünün dışında pamuğun da kullanıldığı görülmüştür. Fakat bu kullanımı daha çok ovalık alanlarda dokuma faaliyetini yapan kişilerde görmek mümkündür. Yapılan saha çalışmalarında pamukla dokuma imkanı olmasına rağmen dokuyucuların sağlam ve uzun ömürlü olmasından dolayı yünü tercih ettikleri gözlenmiştir. Renklendirme için kullanılan bitkilerin renklendirme konusunda sınırlayıcı bir rol üstlendikleri görülür. Kullanılan renkler bitkilerden elde edilen renklerle sınırlı kalmıştır. Ancak bazen ithal edilen bitkilerden de renk üretildiği fark edilir. İndigo bitkisi bunlardan biridir. Hint mavisini elde etmek için zaman

zaman bu bitki kullanılmıştır. Malzemelerin geleneksel şekilde üretimini daha çok XX. yüzyıl öncesinde görmek mümkündür. Bu dönemden itibaren Anadolu'da sanayinin etkileri artmış ve sentetik boyalar kullanılmaya başlanmıştır. Unutulmaya yüz tutmuş bu boyama malzemeleri ve yöntemleri Yunt Dağı Yöresi'nde uygulanan DOBAG projesiyle tekrar canlandırılmaya çalışılmıştır (Yılmaz Z. , 1993).

Halı motiflerinde görülen doğal unsurlar genellikle geometrik şekillere dönüştürülerek yorumlanmıştır (Atış Özhekim, 2000). Bu unsurlar halıların şekillendiği doğal ortamlarda bulunan unsurlardır. Örneğin Türk kültüründe önemli bir yeri olan koçlar bereket sembolü olarak algılanmıştır (Alyılmaz ve Alyılmaz, 2017). Bergama halılarında da bu hayvanların görüntüsü geometrik şekle dönüştürülerek halılara yansıtılmıştır. Bunun dışında özellikle yapraklar, çiçekler ve kuşlar sık kullanılan doğal unsurlardandır (Şekil 22). Fakat Bergama halılarının motiflerinde doğal unsurların etkilerini ayırt etmek oldukça güçtür. Bunun sebebi olarak halılardaki motiflerin çok fazla stilize edilerek geometrik şekillere dönüştürülmesi gösterilebilir.

Koçboynuzu

Çınar Yaprakları

Şekil 22. Doğal Unsurların Bergama Halılarına Yansıması

Kaynak: Bergama Müzesi

Bergama halıları doğal çevresinden etkilendiği gibi doğal çevresini de etkilemiştir. Ancak bu etkinin geleneksel dokumalarda olumsuz yönde olduğunu söylemek zordur. Geleneksel dokuma faaliyetinin doğal sürdürülebilirlik esasına dayalı bir şekilde yapıldığı görülür. Doğadan unsurların temininde büyük yoğunluk olmaması benzer unsurların yüzyıllarca kullanılmasını sağlamıştır. Bununla birlikte XVIII. yüzyıldan itibaren halının ticarileşmesi kaynak kullanımını artırmış; kaynakların yetersizliği söz konusu olduğunda sentetik maddelere başvurulmuştur.

4.5. Bergama Halıları ve Kültürel Peyzaj

Geleneksel Bergama halıları günlük hayatın bir parçası olması bakımından evin içinde veya evi çevreleyen avlunun içinde dokunur. Geleneksel kırsal Türk evinin ayrılmaz parçalarından olan oda, sofa ve avlu bölümlerinden genellikle sofa ve avlu kısımlarında halı dokuma faaliyeti sürdürülür. Bu iki birimin seçilmesi yöre halkında ailenin ve kadının mahremiyeti ile ilişkilendirilebilir. Türk evinde avlu genellikle kadının kullandığı bir faaliyet alanıdır ve ailenin mahremiyet bölgesidir (Köse, 2006). Bergama halıları genellikle kadınların dokuma faaliyetiyle üretilir. Bu da avlu içerisinde bu amaçla kullanılmasına sebep olur. Sofa ise evin içindeki odalarda yaşayanların ortak kullanım alanıdır (Köse, 2005). Dışa kapalı olması özelliğiyle kadının rahat hareket alanlarından biri olan sofada da kadınların sürdürdüğü dokuma faaliyeti gerçekleştirilebilir.

Bu mekan kullanımını ancak geçmişte görmek mümkündür. Günümüzde kırsalda sadece ticari amaçla kurulan dokuma atölyelerinde kadınlar tarafından dokuma faaliyeti sürdürülmektedir (Şekil 23.).

Bergama şehir merkezi ve yakın çevresinde ise evin geleneksel tipte kullanımına rastlamak güçtür. Bergama şehri kırsalda dokunan halıların genellikle pazarlandığı yer olma özelliği taşır. Bu nedenle geleneksel dokuma teknikleriyle dokunan halıların modern bir şekilde pazarlamasının yürütüldüğü yer haline gelen Bergama şehrinde halı ticaretine dair izler göze çarpar (Şekil 24.). Halı ticarethaneleri ve birkaç dokuma atölyesi dışında halının Bergama şehri peyzajında izlerinin çok belirgin olmadığı saha çalışmaları sırasında gözlenmiştir (Şekil 25.).

Şekil 23. Bergama Karaveliler Köyünde Kurulan Dokuma Atölyesindeki Kadınlarla Yapılan Grup Görüşmesi

Şekil 24. Bergama Şhrinde Halılıların Satışının Yapıldığı Bir Ticarethane

Şekil 25. Bergama’da El Dokuma Halıların Satıldığı Yerlerin Görünümü

Bergama şehrinde el dokuma halı üretimi ve satışı yapan yerlerin ilk bakışta şehirselsel peyzajda fark edilmesi zordur. Bergama Kaymakamlığı Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü Halı Dokuma Atölyesi ve Bergama Halıcılık ve El Sanatları Geliştirme Kooperatifi gibi yerler dokuma faaliyetinin yöre halkıyla birlikte devam ettirildiği yerler arasındadır (Şekil 26.). Dokuma faaliyetini gerçekleştirenlerin tümü yöre halkı kadınlarından oluşmaktadır. Bergama halılarının hem geleneksel hem de ticari amaçlı dokumasının gün geçtikçe azalması peyzajdaki izlerinin de silinmesine sebep olmaktadır.

Bunların dışında Bergama peyzajında bulunan evlerin ve diğer mimari eserlerin süslemeleri Bergama halılarının motifleriyle ortak özellikler gösterir. Bergama şehri ve çevresine Türk göçlerinin başladığı ve ilk Türk yerleşmelerinin kurulduğu andan itibaren yapılmış ev, cami, minare gibi yapıların süslemelerinde Bergama halılarında görülen motiflerin benzerlerine rastlanır. Bergama’da Beylikler döneminde (XIV.-

Şekil 26. Bergama Şehrinde Dokuma Faaliyetinin Sürdürüldüğü Bir Mekan

XV. yüzyıl) inşa edilen ve Selçuklu Minaresi olarak bilinen minarenin korkuluğu sekizgen bir yapıya sahiptir ve her yüzünde farklı motifler bulunur (Bergama Belediyesi, 2018). Bu sekizgen yapı halılardaki sekiz köşeli yıldız motifinin peyzajdaki bir yansımasıdır (Şekil 27.). Korkuluğunda ve gövdesinde kullanılan motifler halılarda görülen geometrik motiflerle benzerlik gösterir. Osmanlı dönemine geçildiğinde bu yansıma daha güçlü hissedilir. Ev ve camiler gibi belli başlı mimari eserlerde etki yine en fazla süslemelerde belirginleşir. Bergama evlerinin kapı süslemelerinde halılarda bulunan elibelinde, koç boynuzu ve çeşitli bitkilerin geometrik şekilleri gibi motif örneklerine rastlanır (Şekil 28.). Ayrıca Yıldırım Bayezid tarafından (1398-99) yaptırılan Bergama (Yıldırım) Ulu Camii süslemeleri de benzer motiflere sahiptir (Canbaz ve Abak, 2016). Cami süslemelerinde genellikle bitki motifleri ve geometrik motifler kullanılmıştır ve bu ortak kültürel mirasın peyzajdaki yansımasıdır (Şekil 29.).

Şekil 27. Bergama Selçuklu Minaresinin Sekiz Köşeli Yıldız Motifine Benzer Korkulukları

Şekil 28. Tarihi Bergama Evlerinin Elibelinde, Koçboynuzu ve Bitkisel Geometrik Motifli Kapı Süslemeleri

Şekil 29. Seccade (Namazlık) Tipi Bergama Halılarının Motiflerine Benzeyen Bergama Ulu Camii Mihrap Süslemeleri Ortak Kültürel Mirası Yansıtır
Kaynak: Canbaz ve Abak, 2016

5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Araştırma amacı doğrultusunda cevaplanmaya çalışılan soruların ilki geleneksel Bergama halılarının coğrafi sınırlarını ve dağılışını belirlemeye yönelik sorudur. Araştırma sonucunda görülmüştür ki Bergama halıları bugün dört yörenin çevrelediği bir alanda gelişimini sürdürmüş ve bugünlere gelmiştir. Bu yörelerin, hatta yörelerin içinde bulunan köylerin her birinin kendine özgü yaşayış tarzı, dünya görüşü, ekonomik faaliyeti ve inançları gibi kültürel değerleri bulunmaktadır. Bununla birlikte kendi içlerindeki ortak geçmişi ve kültürü halılarına yansıtarak öncelikle yörelerin ortaya çıkmasını, ardından Bergama Halısı Şekilsel Kültür Bölgesi'nin oluşmasını sağlamışlardır. Geçmişte yaşanan nüfus ve iskan hareketleriyle bugünkü konumlarına gelmişlerdir.

Cevabı aranan diğer bir soru tarihsel süreçte geleneksel Bergama halılarının yolculuğu ve yayılışının nasıl olduğudur. Bergama halıları her ilmeğinde kültür ocağı olan Orta Asya'dan izleri üzerinde bulundurur. Anadolu'ya göç eden Türk boyları hareket ederken halı dokuma kültürünü de Batı'ya taşımışlardır. Yeniden yerleşme yayılması yoluyla geleneksel el dokuma halıcılığı Bergama'ya kadar taşınmıştır. Bergama halılarının Orta Asya Türk kültürünün izlerini sürdürmekle birlikte burada önceden var olan Helen, Yunan, Roma gibi kültürlerle etkileşime girmesi beklenirken bu şekilde bir etkileşime dair ize rastlanmamıştır. Halı bu yeni mekânında farklı kültürel ve doğal unsurlardan etkilenip, özgün bir anlam kazanarak Bergama halıları adını almıştır.

Geleneksel Bergama halıları inanç sistemi, toplumsal olaylar ve ilişkiler, ekonomik faaliyetler gibi çeşitli kültürel unsurlarla etkileşime girerek şekillenmiştir. Bu unsurların etkileri gerek motiflerde gerekse halıların boyutlarında kendini göstermiştir. Motifleri İslamiyet öncesi ve sonrası etkileri içerisinde barındırırken kullanım amacı inanç değerleriyle şekil değişikliğine uğramıştır. Toplumsal olayların ve ilişkilerin içinden önemli olarak görülen unsurlar halılara işlenirken halı bir iletişim aracı olarak kullanılmıştır. Bunlarla birlikte halılar kişilerin toplum içindeki yerleri hakkında fikir vermiştir. Ekonomik faaliyet ve yaşam tarzı değişikliği sonucunda,

sanılanın aksine halı boyutları büyümemiş küçülmüştür. Ticarileşen halı yüklenen anlamlardan zamanla uzaklaşarak unutulmaya yüz tutan bir değer halini almıştır.

Bergama halılarına kültürel coğrafya açısından yaklaşılırken doğal faktörlerle karşılıklı ilişkisine de değinmek gereklidir. Bu da diğer bir araştırma sorusunun cevaplanması anlamına gelir. Geleneksel Bergama halıları hammaddesi, iplerin üretimi, boyanması ve dokunması sırasında doğal ortamdan elde edilen maddelerin kültürel değerlerle yoğurulması sonucunda ortaya çıkar. Ayrıca doğal ortamda görülen nesnelere yüklenen anlamlar, bu nesnelere yorumlanarak halılarda motiflere dönüşmesine neden olmuştur.

Mekanla doğrudan ilişkili bir şekilde varlığını sürdüren ve belirli bir yer adıyla anılan Bergama halılarının peyzajdan izler taşıması ve izlerini peyzaja bırakması kaçınılmaz hale gelir. Araştırma kapsamında son olarak peyzajla ilgili sonuçlar çıkarmak mümkündür. Halıları dokuyan kültür grubu tarafından inşa edilen mimari eserlerde de benzer motiflere rastlanır. Bergama halılarında da bu etki görülür ve birçok eserde ortak süslemelerin olduğu göze çarpar. Bununla birlikte halılar Bergama peyzajı için vazgeçilmez bir parça haline gelmiştir. Bergama denince akla sokaklarda serilen ve asılan rengarenk halılar gelir; bu da Bergama'nın karakteristik peyzajını ortaya koyar. Tüm bu sonuçlar ışığında kültürel coğrafyanın bütüncül bakış açısı sayesinde ortak kültürün bütünleştirici yapısı Bergama halıları özelinde gözler önüne serilir.

5.2. Öneriler

Bergama halılarının coğrafi sınırları konusunda kesin sonuçlara varmak her ne kadar zor olsa da halıların dağılımını Coğrafi İşaret yardımıyla tescil etmek gereklidir. Bu 1996 yılında gerçekleştirilmiştir. Aynı yıl Yunt Dağı halıları da Coğrafi İşaret şeklinde tescillenmiştir. Bunun diğer yöreler için de geliştirilmesi ve tüm Bergama Halısı Kültür Bölgesi'nde bu işaretlerin yaygınlaştırılması Bergama halılarının orijinalliğini korumak adına doğru bir yaklaşım olacaktır. Ancak tescillenen ürünler geleneksel motif, renk, üretim aşamaları gibi özellikleri ayrıntılı bir şekilde belirtilerek tescillenmelidir.

Bergama halılarını geleneksel olarak dokuyan insanların dokuma faaliyetlerini sürdürebilmesi ve gelecek nesillere aktarabilmesi için atölyeler kurularak gerekli alt yapı sağlanmalıdır. Geleneksel ip üretimi, boyama, dokuma tezgahı gibi araç gereçlerin üretiminin ve dokuma faaliyetinin yöre halkıyla devam ettirilmesi kırsalda yaşayan yöre halkının kalkınmasını sağlayacaktır. Sanayinin geleneksel ürünlerin üretimi üzerindeki olumsuz etkisini en aza indirmeye ve bu etkiyi olumlu yöne çevirmeye yönelik araştırmalar ve projeler yapmak dokuyucuların işlerini kolaylaştıracaktır. Yöre halkıyla yapılacak faaliyetler sonucunda ekonomik, ekolojik ve kültürel değerlerin sürdürülebilir kullanımını sağlayan uygulamalar hayata geçirilmelidir. Ayrıca Bergama halılarının motiflerindeki anlamların ve kültürle ilişkisinin bilinmesi bugün ve gelecekte bu halılara dair farkındalığın gelişmesini destekleyecektir.

KAYNAKÇA

- Akgöz, R. (2009). Madra Dağı ve Çevresindeki Orman Ağaç Türlerinin ve Sıklık Derecelerinin Coğrafi Dağılısının Uzaktan Algılama Teknikleriyle Belirlenmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akpınarlı, F., ve Arslan, P. (2016). El Halıcılığının Bölgelere Göre Coğrafi Dağılımı. *Akademik Sanat; Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 1(1), 20-29.
- Aksoy, E., ve Bülent, E. (2018). Anadolu Halılarında Yer Alan Zümrüdü Anka ve Ejder Motifleri. 2. *Uluslararası İpek Yolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu*, (s. 111-124). Nevşehir.
- Alım, M. (2009). Bir Kültürel Coğrafya Çalışması: Iğdır'da Nevruz. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14(22).
- Altunkaya, S. (2019). Bir Kültür Coğrafyası Araştırması: Teke Yöresi Tahtacıları Örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Alyılmaz, C., ve Alyılmaz, S. (2017). Iğdır ve Çevresindeki Koç Heykelli Mezar Taşlarının Üzerlerindeki Arap Harfli Yazıtlar. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*(43), 305-345.
- Arı, Y. (2003). Manyas Gölü'nün Kültürel Ekolojisi: Tarihi Süreçte Adaptasyon ve Değişim. *Türk Coğrafya Dergisi*(40), 75-97.
- Arı, Y. (2005). Amerikan Kültürel Coğrafyasında Peyzaj Kavramı. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 10(13), 311-339.
- Arı, Y. (2017). Çevresel Determinizmden Politik Ekolojiye: Son 100 Yılda Dünya'da ve Türkiye'de İnsan-Çevre Coğrafyasındaki Yaklaşımlar. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22(34), 1-34. Temmuz 19, 2018 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/ataunidcd/issue/27720/269463> adresinden alındı
- Arı, Y. (2018). 20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyası: Genel Bir Değerlendirme. Y. Arı (Ed.) içinde, *20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi* (2. b., s. 19-36). Konya: Çizgi Kitabevi.

- Arı, Y., ve Köse, A. (2005). İnsan Çevre Etkileşimini Yorumlamada Yeni Bir Alternatif: Kültürel Coğrafya. S. Avcı, ve H. Turoğlu (Editörler), *Ulusal Coğrafya Kongresi (Prof. Dr. İsmail Yalçınlar Anısına) Bildiri Kitabı* içinde (s. 51-59). İstanbul: Türk Coğrafya Kurumu.
- Arısoy, Y. (2018). Selçuklu Dönemi Seramiklerinde Simgeler ve Semboller. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslanapa, O. (2005). *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Ataberk, E. (2011). Bergama Turizminde Yaşanan Sorunlara Turizm Coğrafyası Yaklaşımıyla Çözüm Arayışları. *Uluslararası Bergama Sempozyumu* (s. 540-552). İzmir: Bergama Belediyesi.
- Atar, Z., ve Karabulut, A. (2018). Bergama'nın Arkeolojik Önemi ve Almanların Bu Sahadaki Arkeolojik Çalışmaları. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 123-150.
- Atış Özhekim, D. (2000). Anadolu'daki Kirkitli Dokumalarda Görülen Geometrik Motiflerin Kullanım Nedenleri (Bergama ve Çevresi). *Yayımlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aytaç, Ö. (2007). Kent Mekanlarının Sosyo-Kültürel Coğrafyası. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 199-226.
- Baç, S. (2012). Tarihsel Bir Kentin Morfolojisi: Bergama Kent Örgütlenmesi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 21(1), 23-37.
- Barrows, H. H. (1985). İnsan Ekolojisi Olarak Coğrafya (Çev. Erol Tümertekin). *Coğrafya Dergisi / Journal of Geography*, 0(1), 153-172. Mart 2015 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/iucogرافya/issue/25050/264447> adresinden alındı
- Barut, Ö. (2018). Kocaoba Jeotermal Alanının (Dikili) Hidrojeokimyasal Değerlendirilmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Bayatlı, O. (1957a). *Bergama'da Yakın Tarih Olayları -XVII. XIX. Yüzyıl-* (2. b.). İzmir: Bergamayı Sevenler Cemiyeti.

Bayatlı, O. (1957b). Bergama'da Dokumacılık. *Türk Etnografya Dergisi*(2), 53-55.

Bergama Belediyesi. (2018). Selçuklu Minaresi (Güdük Minare) Bilgilendirme Levhası.

Buldur, A. D., Meydan, A., ve Güngör, Ş. (2016). Dede Korkut Destanlarının Kültür Coğrafyası. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(3), 925-947.

Bulut, B. (2018). *Wannart*. Buzdan Gelen Mucize: Pazırık Halısı: <https://www.wannart.com/buzdan-gelen-mucize-pazirik-halisi/> adresinden alındı

Canbaz, M., ve Abak, Ş. (2016). *Türkiye Ulu Camileri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi. <http://www.akmb.gov.tr/Bilgi.aspx?ID=336> adresinden alındı

Ceylan, S. (2014). Kaybolmakta Olan Bir Kırsal Maddi Kültür Örneği: Su Değirmenleri (Ağlasun Örneği). *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19(31), 65-82.

Cürebal, İ. (2003). Madra Çayı Havzasının Uygulamalı Jeomorfoloji Etüdü. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cürebal, İ. (2004). Madra Çayı Havzasının Hidrografik Özelliklerine Sayısal Yaklaşım. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(11), 11-24.

Çavuşoğlu, İ. (2015). Kültürel Coğrafya Açısından Bir İnceleme: Çanakkale İlinde Geleneksel Köy Hayırları. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.

Çelikoğlu, Ş., ve Atış, E. (2014). Bir Kültürel Coğrafya İncelemesi: Zonguldak İlinde Hidrellez Etkinlikleri. *International Journal of Human Sciences*, 2(11). doi:10.14687/ijhs.v1i1i2.2959

Çetin, T. (2015). Kültürel Coğrafya ve Hacı Bektaş Veli Felsefesi. A. Meydan, ve T. Çetin (Dü) içinde, *Türk Kültüründe Coğrafya - I* (s. 56-77). Ankara: Pegem Akademi.

Çukur, H. (1998). Ege Bölümünün Ekosistemleri. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Danacıoğlu, Ş. (2017). Bakırçay Havzası'nda Ekolojik Risk Karakterizasyonuna Dayalı Havza Yönetimi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Deniz, B. (1997). Kozak (Bergama) Yöresi Halıları. *Arış*(2), 18-34.

Deniz, B. (1999). Sındırgı (Balıkesir) Yöresi Yağcıbedir Halıları. *Erdem*, 10(28), 111-124.

Deniz, B. (2000). *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*. Ankara: Atatürk Kültür Merkez Başkanlığı Yayınları.

Deniz, B. (2005). Anadolu-Türk Halı Sanatının Kaynakları. *Sanat Tarihi Dergisi*, 1(14), 79-103.

Domosh, M., Neumann, R. P., Price, P. P., ve Jordan-Bhyckov, T. G. (2009). *The Human Mosaic A Cultural Approach to Human Geography* (11 b.). New York: W. H. Freeman.

Durmaz, M. (2010). Bergamallı Lokman Hekim Galenos. *Bergama Belleten*(18).

Duru, N. F. (2011). Kosova Türklerinin Baharı Karşılama Ritüelleri. *Millî Folklor*(89), 276-281.

Emekli, G. (1998). Bergama'da Turizm ve Sosyo-Ekonomik Etkileri. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Emekli, G. (2002). Doğa ve Yerel Kültürün Eşsiz Uyumu: Kozak Yaylası (Bergama-İzmir) ve Turistik Potansiyeli. *Türkiye Dağları 1. Ulusal Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (s. 241-253). Kastamonu.

Ercan, T., Türköğen, A., Akyürek, B., Günay, E., Çam, A., Ateş, M., . . . Özkirişçi, C. (1984). Dikili-Bergama-Çandarlı (Batı Anadolu) Yöresinin Jeolojisi ve Magmatik Kayaçların Petrolojisi. *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, 8(2), 47-80.

Eriş, E. (2003). Bergama Tarihinde İnanç Coğrafyası. *Bergama Belleten*(12).

Eroğlu, İ., ve Bozyiğit, R. (2012). Tunt Dağı ve Çevresinin Jeomorfolojik Özelliklerine Tektonik-Volkanik Unsurların Etkileri. *Marmara Coğrafya Dergisi*(25), 32-59.

Eroğlu, İ., ve Bozyiğit, R. (2012). Yunt Dağı ve Çevresinin İklim Özellikleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(27), 129-151.

Ersoy, B. (1988). Bergama Ulu Cami. *Sanat Tarihi Dergisi*, 4(4), 57-71.

Ertürk, M., ve Atasoy, E. (2010). Kültürel Coğrafya Bakımından Muğla Ve Çevre Polyelerde Yaylacılık. *Turkish Studies*, 5(3), 1264-1296. doi:10.7827/TurkishStudies.1640

Esedova, H. V. (2007). Halılarda Mitoloji. *ICANAS38 Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (Maddi Kültür)*. 2, s. 517-544. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Etikan, S. (2007). Seccade Halılarda Kullanılan Bazı Motifler ve Bu Motiflerin İslam Sanatında Yeri. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi. 1*, s. 545-563. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/ET%C4%B0KAN-Sema-SECCADE-HALILARDA-KULLANILAN-BAZI-MOT%C4%B0FLER-VE-BU-MOT%C4%B0FLER%C4%B0N-%C4%B0SLAM-SANATINDA-YER%C4%B0.pdf> adresinden alındı

Etikan, S., ve Kılıçarslan, H. (2012). Düz Dokumalarda Nazar İnanç ve Göz Motifi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*(10), 103-121.

Gök, Y., ve Kayserili, A. (2013). Geleneksel Erzurum Evlerinin Kültürel Coğrafya Perspektifinde İncelenmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18(30), 175-216.

Görgünay, N. (1977). Halıcılığın Kökeni ve Türk Halıcılığının Tarihçesi. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 159-175. Eylül 2018 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/ataunizfd/issue/2979/41277> adresinden alındı

Görgünay-Kırzioğlu, N. (2001). *Altaylar'dan Tunaboyu'na Türk Dünyası'nda Ortak Yanırlar (Motifler): Halılar, benzeri dokumalar, giysiler, mimari eserler ile değişik eşya ve paralarda*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Gül, S. (2018a). Kültür Coğrafyası Açısından Vezirköprü Yöresinde Dokuma Kültürü. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*(38), 117-131.

Gül, S. (2018b). Sinop'un Kültür Coğrafyası. Ö. Kıran (Ed.) içinde, *Sosyal Bilimciler Gözüyle Sinop* (s. 41-76). Ankara.

Gülersoy, A. E. (2008). Bakırçay Havzası'nda Doğal Ortam Koşulları İle Arazi Kullanımı Arasındaki İlişkiler. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Gülersoy, A. E. (2013). Bakırçay Havzası'nda Arazi Kullanımı İle Arazi Yetenek Sınıfları Arasındaki İlişkiler. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 1-20.

Gülersoy, A. E. (2017). Türkiye Kültürel Coğrafyası'nın Az Bilinen Değerleri: Modern Köy Tiyatroları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*(51), 46-69.

Gültekin, E. (2017, Şubat 9). *İncelemeler: Bergama'nın Tarihi Kent Dokusunda Yer Alan Evlerin Süsleme Özellikleri*. 2018 tarihinde RestoraTÜRK: <http://www.restoraturk.com/index.php/incelemler/243-bergama-nin-tarihi-kent-dokusunda-yer-alan-evlerin-susleme-ozellikleri> adresinden alındı

Günay, V. (1999). XV. ve XVI. Yüzyıllarda Bergama Kazası. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü.

Güneş, G., ve Kocamaz, M. (2011). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Taşra'da Turizm Politikaları Arayışı: Bergama Kermesi. *Belgi*(2), 205-212.

Güney, G. (2011). Bergama Karaosman Sebili ve Süslemeleri. *Yedi Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*(6), 47-53.

Güngör, Y. (2005). Bergama Krallık Kültü. *Bergama Belleten*(14).

Güvenç, B. (2002). *Kültürün ABC'si* (2. b.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Güvenç, B. (2003). *İnsan ve Kültür* (10. b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hocaoğlu, B. (2018). Kültürün Mekan Üzerindeki Yansıması Olarak Günümüz Şehirleri. T. Erdoğan, Y. Atayeter, ve S. Yıldız (Dü) içinde, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Akademik Araştırmalar-VI* (s. 27-43). Ankara: Gece Kitaplığı.

Jordan-Bychkov, T. G., ve Domosh, M. (2003). *The Human Mosaic: A Thematic Introduction to Cultural Geography* (9. b.). New York: W.H. Freeman.

Kara, H. (2018). Kültürel Coğrafya Açısından Eşme Yöresinde Su Yapıları (Musluklar). *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 451-466.

Karaçoban, N. (2002). Günümüze Değın Bergama Sergeni. *Bergama Belleten*(11), 23-112.

Karakuzulu, Z., ve Atnur, G. (2007). Kültür Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Tortum, Çıldır ve Tödürge (Demiryurt) Gölleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*(34), 157-167.

Karavar, G. (2007). Bergama Halılarının Tasarım Özellikleri ve Yeni Halı Tasarımları. İzmir.

Karcılı, H. (2009). Bergama Kentsel Kültür Varlığı Envanteri Bağlamında Bergama Evi ve Koruma Yaklaşımı. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Kaya, İ. (2014a). Coğrafi Düşüncenin Değişimi ve Paradigmalar. Y. Arı, ve İ. Kaya (Dü) içinde, *Coğrafya Araştırma Yöntemleri* (s. 19-49). Balıkesir: Coğrafyacılar Derneği.

Kaya, İ. (2014b). Nitel Araştırma Yöntemleri. Y. Arı, ve İ. Kaya içinde, *Coğrafya Araştırma Yöntemleri*. Balıkesir: Coğrafyacılar Derneği.

- Kayıpmaz, F., ve Kayıpmaz, N. (2001). Tarihten Günümüze Bergama Halıları. *Bergama Belleten*(10), 36-151.
- Kayserili, A. (2011). Erzurum Şehri'nin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Öğelerine Göre). *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Erzurum.
- Kayserili, A., ve Altaş, N. T. (2010). Horasan İlçesi'ndeki Kır Meskenlerinin Kültürel Coğrafya Bakış Açısıyla İncelenmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 15(23), 81-102.
- Kayserili, A., ve Korkusuz, T. (2018). Erzurum Şehrinde Hamamlar ve Hamam Kültürünün Kültürel Coğrafya Analizi. M. Küçükuşurlu, U. Akbulut, ve N. Ürkmez (Editörler), *Osmanlı Hakimiyetinin 500. ve Kurtuluşun 100. Yılında Uluslararası Erzurum Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (s. 457-476). Erzurum: Erzurum Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Kayserili, A., Altaş, N. T., ve Veisalov, E. (2014). Tiflis ve Çevresinde Yer Alan Türk Mezarlıklarındaki Mezar Taşlarının Kültürel Coğrafya Bakış Açısıyla İncelenmesi. *Kafkasya Üniversiteler Birliği Uluslararası Ağrı Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı* (s. 123-132). Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları.
- Kiper, H. P. (2004). Küreselleşme Sürecinde Kentlerin Tarihsel-Kültürel Değerlerinin Korunması-Türkiye-Bodrum Örneği-. *Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kırlar, B. (2012). Geleneksel Bergama Evlerinde Kapılar. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kocaman, S., Kayserili, A., ve Kaya, F. (2014). Kültürel Coğrafya Açısından Bir Araştırma: Tarihi Kağızman Evleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19(32), 145-170.
- Korkmaz, H., ve Gürbüz, M. (2008). Amik Gölü'nün Kültrel Ekolojisi. *Marmara Coğrafya Dergisi*(17), 1-26.
- Köse, A. (2005). Türkiye'de Geleneksel Kırsal Konut Planlarında Göçebe Türk Kültürü İzleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 158-191.

- Köse, A. (2006). Balıkesir Örneğinde Geleneksel Kırsal Avlu Duvarı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 159-183.
- Köse, A. (2007). Balıkesir Çevresinde Geleneksel Kırsal Avlu Peyzajı ve Değişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 12(18), 7-38.
- Kulaz, M. (2017). Tunceli-Çemişgezek- Payamdüzü Köyü Halı Dokuma Örnekleri. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 72-83.
- Kuşkonmaz, Ş. M. (2016). Bergama'da İki Bin Yıllık Bir Hastane ve Bir Hekim: Asklepion ve Galen. *Konuralp Tıp Dergisi*, 8(2), 147-150.
- Küçükali, R., ve Taşğın, Z. (2017). Bilim Tarihine Katkısı Yönüyle "Parşömen Kağıdı". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(58), 131-140.
- Küçükerman, Ö. (1987). *Anadolu'nun Geleneksel Halı ve Dokuma Sanatı İçinde Hereke Fabrikası*. İstanbul: Sümerbank.
- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü*. (2018). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı: <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-100413/bergama-cok-katmanli-kulturel-peyzaj-alani-izmir.html> adresinden alındı
- Kültürel Miras ve Doğal Boya Projesi. (2018). *Renk Veritabanı: Kültürel Miras ve Doğal Boya Projesi*. Turkish Cultural Foundation: <http://www.tcfdatu.org/tr/renk-veritabanı/> adresinden alındı
- Meriç, C. (2018). *Kültürden İrfana* (6. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Onur Erman, D. (2008). Türk Seramik Sanatında İnsan Figürü Kullanımının Gelişim Süreci. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(1), 48-63.
- Orhan, F. (2018). Kültürel Coğrafya Özellikleri Açısından Geleneksel Sinop Evleri. C. Aydın, E. Dindi, ve D. Fırıncı (Editörler), *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. içinde 1, s. 429-439. Sinop: Sinop Üniversitesi.

- Orhun, M. (2018). Pergamon Kralı III. Attalos'un Bağışı ve Roma'nın Asya Eyaleti'nin Kuruluşu. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(14), 275-324.
- Oruçoğlu, C. (1998). Bergama ve Çevresinde Turizm Faaliyetleri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öcal, T. (2018). Karaisalı'da (Adana) Yerleşik Hayata Geçmiş Konar-Göçerlerin Kır Meskenlerinin Kültürel Coğrafya Analizi. *Journal Of Social And Humanities Science Research*, 5(30), 4177-4191.
- Öz, A. K. (2000). Batı Anadolu Helenistik Dönem Tiyatroları Restitüsyon Önerileri ve Koruma Sorunları. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Özçıtak, S. (2010). Bergama Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Geleneksel Tekstillerin Kataloglanması. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Özgen, N. (2010). Bilim Olarak Coğrafya ve Evrimsel Paradigmalar. *Ege Coğrafya Dergisi*, 19(2), 1-25. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ecd/article/view/5000115488> adresinden alındı
- Özgüç, N., ve Tümertekin, E. (2017). *Coğrafya: Geçmiş, Kavramlar ve Coğrafyacılar* (5. b.). İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Özhan, N. (1969). Bergama'da Eski ve Yeni Halıcılık. *Türk Etnografya Dergisi*(12), 123-127. Eylül 2018 tarihinde <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-44765/turk-etnografya-dergisi-1956-1997.html> adresinden alındı
- Öztürk, Y. (1992). *Balıkesir-Sındırgı Yöresi Yağcıbedir Halıları*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Pak, E. Ö. (2011). Yasal Mevzuatın Tarihi Dokuya Etkileri - Bergama Yerleşmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Pekman, A. (1970). Yazılı Kaynaklara Göre Pergamon (Bergama) Şehrinin Kurucusu ve Kuruluşu Hakkında. *Tarih Dergisi*(24), 33-34.

- Pekvar, Y. (2018). Bergama Taşhan'ın Koruma Sorunları ve Restorasyon Proje Önerisi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Pınar, Ö. (1985). Bakırçay Deltasının Alüvyal Jeomorfolojisi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 3(1), 87-100.
- Sağlam, D. (2013). Parşömenin Tarihçesi ve Geleneksel Yapım Tekniği. II. *Uluslararası Bergama Sempozyumu* (s. 244-254). İzmir: Bergama Belediyesi.
- Sandal, E. K. (2007). Kahramanmaraş'ın Üç Mahalesinde Karşılaştırmalı Kültür Coğrafyası Açısından Bir İnceleme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 473-486.
- Sandal, E. K. (2008). Sosyo-Ekonomik Temelli Kültür Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Adana Örneği. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(6), 53-67.
- Sargın, H. (2011). Geleneksel Konut Dokularının Sürdürülebilirliği: Bergama Örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Sarı, C. (2007). Doğal ve Kültürel Coğrafya Özellikleri Açısından Beyşehir İlçesi'nde Yerleşme Adlarının Sınıflandırılması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(17), 469-485.
- Sarıtaş, S. (2007). Maddi Kültür ve Onun El Sanatlarına Yansımaları. *ICANAS38 Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*. 3, s. 1121-1128. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/MADD%C4%B0-K%C3%9CLT%C3%9CR-1.-C%C4%B0LT.pdf> adresinden alındı
- Satıl, F., Akçiçek, E., ve Selvi, S. (2008). Madra Dağı (Balıkesir/İzmir) ve Çevresinde Etnobotanik Bir Çalışma. *Biyoloji Bilimleri Araştırma Dergisi*, 1(1), 31-36.
- Sauer, C. O. (1925). Peyzajın Morfolojisi. Y. Arı (Ed.) içinde, *20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi* (Y. Arı, Çev., 2. b., s. 73-105). Konya: Çizgi Kitabevi.

- Sertkaya Doğan, Ö. (2005). Bakırçay Havzası Beşeri Coğrafyası. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Solbaş, Ş. (2011). Kozak Yaylası'nda (Bergama) Fıstık Çamı'nın (Pinus pinea) Ekolojik Şartları ve Yetiştiriciliği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Uşak: Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sönmez, S. (1996). Havran Çayı-Bakırçay Arasındaki Bölgenin Bitki Coğrafyası. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sönmez, S., Efe, R., Soykan, A., ve Cürebal, İ. (2012). Madra Dağı ve Yakın Çevresinin Floristik Özellikleri. *Madra Dağı Ulusal Çalıştayı*, (s. 125-137). Balıkesir.
- Sözen, M., ve Tanyeli, U. (2017). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü* (17. b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Şen, R., ve Karagel, H. (2017). Kültürel Bir İmge Olarak Hatay'da Tandır Fırını ve Önemi: Samandağ, Yayladağı ve Kumlu Örnekleri. F. Arslan (Ed.) içinde, *Türkiye Coğrafyası Araştırmaları (Prof. Dr. Mesut Elibüyük'e Armağan)* (s. 431-461-2). Ankara: Pegem Akademi.
- Şık, L. (1992). Yunt Dağı (Manisa) Flora ve Vejetasyonu. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: Ege Üniversitesi Araştırma Fonu.
- Şık, L., ve Gemici, Y. (2010). Yunt Dağı'nın (Manisa) Frigana Vejetasyonu Üzerinde Fitososyolojik Bir Araştırma. *Celal Bayar Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 6(2), 121-132.
- Şimşir, N. (2015). XIX. Yüzyılda Yağcı Bedirli Yörüklerinin Demografik ve Coğrafik Özellikleri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2(5), 124-147.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2006). *Türk El Dokuması Hahlar Kataloğu*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü.

T.C. Kùltür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Mùdùrlùđù. (2017). Bergama Antik Çağ'ın Sağlık, Kùltür ve Sanat Merkezi Tanıtım Kitapçığı. *T.C. Kùltür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Mùdùrlùđù*. Ankara.

Tabar, E. (2010). Dikili ve Bergama Bùlgelerindeki Tektonik Aktivitenin Jeotermal Sularda Radon Òlçùmleri ile Belirlenmesi. *Yayımlanmamış Yùksek Lisans Tezi*. İzmir: Ege Ùniversitesi Fen Bilimleri Enstitùsù.

Tağıl, ř. (1998). Dikili-Bergama Yòresinde İklim Òzellikleri ve Rùzgar Enerjisinden Yararlanma Olanakları. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İzmir: Ege Ùniversitesi Sosyal Bilimler Enstitùsù.

TDK. (2011). *Tùrkçe Sùzlùk* (11. b.). Ankara: Tùrk Dil Kurumu Yayınları.

The State Hermitage Museum. (2018). *Archaeological Artifacts of Eastern Europe and Siberia*. Eylül 19, 2018 tarihinde The State Hermitage Museum: <http://hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+archaeological+artifacts/879870> adresinden alındı

Tùmertekin, E., ve Òzgùç, N. (2010). *Beşeri Coğrafya: İnsan, Kùltür, Mekan*. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Tùrk Patent. (2018). *Cođrafî İşaret ve Geleneksel Ùrün Adı İstatistikleri*. Tùrk Patent ve Marka Kurumu: <https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/resources/temp/3E138DD5-9A43-4055-A1F6-F7C0B4CFB61C.pdf> adresinden alındı

Ulusoy Binan, D. (2013). Tùrkiye'de Çok Katmanlı Yerleřimlerde Tanımlama-Koruma Yaklaşımı ve Òneriler: Bergama Òrneđi. *Tasarım+Kuram Dergisi*(16), 1-26.

Ulusoy Binan, D. (2018). *Bergama Kentsel Kùltür Varlıkları Envanteri ve Çözùmlenmesi*. İstanbul: Ege Yayınları.

Ulusoy Binan, D., Kaptı, M., Kıraç, B., ve Arıoğlu, G. (2004). Bergama (İzmir) Kentsel Kùltür Varlıkları Envanteri 2003. *TÙBA Kùltür Envanteri Dergisi*(3), 31-73.

- Ulusoy Binan, D., Kaptı, M., Kırac, B., ve Töre, T. (2005). Bergama (İzmir) Kentsel Kültür Varlıkları Envanteri 2004. *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi*(4), 79-110.
- Ulusoy Binan, D., Kaptı, M., Kırac, B., ve Töre, T. (2006). Bergama (İzmir) Kentsel Kültür Varlıkları Envanteri 2005. *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi*(5), 57-101.
- Uzun, A. (2014). Sürdürülebilir Kalkınma Kapsamında Madra Dağı'nın Doğal ve Beşeri Kaynaklarının Değerlendirilmesi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzun, A., ve Somuncu, M. (2013). Madra Dağı Çevresinin Arazi Örtüsü / Kullanımındaki Zamansal Değişimin Uzaktan Algılama Yöntemi İle Değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(30), 1-21.
- Ürer, H. (2001). Pazırık Halısı Işığında Orta Asya'dan Anadolu'ya Halı Bölgeleri. *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu* (s. 591-597). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.
- Wagner, P. L., ve Mikesell, M. W. (1962). *Readings in Cultural Geography*. Chicago: University of Chicago Press.
- WHC UNESCO. (2018). *World Heritage Convention*. UNESCO: <http://whc.unesco.org/en/list/1457/> adresinden alındı
- Yangöz, A. (2018). Bergama ve Kınık Arasının Jeolojisi, Kinematığı ve Sismotektoniği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yaray, K. (1994). Bergama'da Halıcılık. *Bergama Belleten*(5), 52-53.
- Yaşar, O., ve Öрге Yaşar, F. (2007). Çanakkale Atasözleri ve Coğrafi Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(19), 95-105.
- Yazıcı, H., Reisoğlu, S., Altun, F. (2012). Etnografik Araştırmacının Değerleri ile Araştırma Yöntem ve Sonuçları Arasındaki İlişki. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 649-657

- Yıldırım, A., (1999). Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi. *Eğitim ve Bilim*, 23(12), 7-17.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (10. b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz Akçaözoğlu, E. (2018). Osmaniye İli'nin Kültürel Coğrafyası. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*.
- Yılmaz, B. (2017). Pazırık'dan Günümüze Türk Halı Sanatı. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 98-106.
- Yılmaz, I. (2004). Roma İmparatorluğu Döneminde Roma Tarihi ve Sikkeleri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, Z. (1993). DOBAG Projesi Kapsamındaki Yuntdağ Halıları'nın Günümüzdeki Durumu. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zaman, S., ve Cerrah, M. (2011). Doğal ve Kültürel Ortamla Etkileşimi Yönüyle Sürmene'de Çay, Fındık ve Mısır Tarımı. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16(26), 183-212.